

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van internationale naar transnationale politiek: een verandering van paradigma?

Leurdijk, J.H.

Citation

Leurdijk, J. H. (1974). Van internationale naar transnationale politiek: een verandering van paradigma? *Acta Politica*, 9: 1974(3), 286-324. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451489>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451489>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Van internationale naar transnationale politiek: een verandering van paradigma?

door J. H. Leurdijk

Inleiding

1 — Aan de analyse van de internationale betrekkingen liggen theoretische vóóronderstellingen ten grondslag die, hoewel ze nauwelijks geëxpliciteerd zijn, van grote betekenis zijn voor onderzoek en onderwijs in de internationale relaties. Uit recente literatuur blijkt dat deze vóóronderstellingen niet algemeen meer worden aanvaard en de kritiek erop vormt mogelijk de aanzet tot een nieuwe benaderingswijze van de internationale betrekkingen. In dit artikel zullen we een en ander aan een nadere beschouwing onderwerpen.

Hoewel het model van het interstatelijke systeem dat de analyse van de internationale betrekkingen heeft gedomineerd zeer belangrijk is geweest voor de inhoud van de theoretische beschouwingen, is het opmerkelijk dat dit model, zijnde een consistent geheel van vóóronderstellingen die men aan het werk van de belangrijkste auteurs kan ontleen, nog nauwelijks diepgaand op zijn theoretische implicaties is onderzocht. Wat ook het theoretische belang van de nieuwe beschouwingswijze moge zijn, het is nuttig om zich van tijd tot tijd te bezinnen op de theoretische basis van onderzoek en onderwijs in de internationale betrekkingen. De huidige discussie daarover kan men wellicht herleiden tot onvrede met de theoretische vooruitgang in de analyse van internationale betrekkingen en het besef van de urgentie van talrijke wereldproblemen. In deze zin kan men de discussie daarover zien als het derde debat in de kringen van de beoefenaren van de internationale betrekkingen sinds de Tweede Wereldoorlog na het idealisme — realisme debat en de strijd om de voor de internationale betrekkingen meest relevante methoden van onderzoek. De redacteurs van een bundel waarin de belangrijkste voorstanders van verschillende methodologieën in de internationale betrekkingen aan het woord komen, schrijven dat deze auteurs het wel eens zijn over het onderwerp van analyse:

'Each author clearly conceives the subject to consist of the individuals and groups who initiate and sustain the actions and interactions of nation-states' (Knorr and Rosenau (eds.) 1969: 4). De recente methodologieën van internationale betrekkingen zoals besluitvormingstheorie, systeemtheorie, simulatie en speltheorie zijn geen aantasting van dit traditionele paradigma. De huidige discussie plaatst het traditionele interstatelijke model tegenover een transnationaal, wereldpolitiek model en impliceert wél een paradigmatische verandering.

Het schema van dit artikel omvat vier delen. In het eerste deel worden de veronderstellingen geschetst van het traditionele interstatelijke model. Vervolgens worden in het tweede deel een aantal ontwikkelingen besproken die deze veronderstellingen aantasten. Daarna worden een aantal auteurs behandeld die op basis van genoemde ontwikkelingen nieuwe theoretische be-

grippen hebben gevormd en tenslotte wordt in het laatste deel een schets gegeven van het wereldpolitieke model als alternatief van het interstatelijk model.

Deel I

2 — Een zich ontwikkelende discipline ziet zich geconfronteerd met een aantal belangrijke organisatorische problemen: de afbakening van het terrein van wetenschap tegenover dat van de andere wetenschappen, de keuze van de eenheid van analyse en de beslissing omtrent het niveau van analyse. Hoewel voor de definiëring van nationale politiek afstand is gedaan van de institutionele, want aan de staat als actor gebonden, definiëring ten gunste van de Eastoniaanse definitie van politiek als de gezaghebbende toedeling van waarden voor een maatschappij, zien we het terrein van de internationale betrekkingen nog voornamelijk bepaald door het handelingsbereik van staten en omschreven als betrekkingen tussen staten terwijl de geconcretiseerde waardentoeiding in het internationale systeem veeleer afgedwongen verondersteld wordt te zijn. Als eenheid van analyse lag de keuze van de nationale staat min of meer voor de hand omdat de staat werd gezien als de meest dwingende en meest omvattende organisatievorm van de mensen en omdat ze zich in de internationale betrekkingen manifesteerde als de legitieme drager van de fysieke machtsmiddelen. De staat functioneert in een structuur van staten en een derde belangrijke keuze betreft daarom het niveau waarop men de relaties tussen de eenheden wil analyseren. Men kan stellen dat men steeds vanuit twee vertrekpunten een studiegebied kan benaderen: vanuit de kleinste eenheid (micro-analyse) en vanuit het geheel (macro-analyse). Zo kan men ook het studiegebied van de internationale betrekkingen betreden via de bestudering van de externe relaties van bijzondere staten en de studie van de buitenlandse politiek zien als de 'toegang tot de internationale betrekkingen' (Baehr 1970) ofwel via de studie van het geheel van die relaties, het internationale systeem. Het gaat daarbij steeds om hetzelfde empirische materiaal en slechts het uitgangspunt van waaruit men analyseert, verschilt. Singer heeft in een veel geciteerd artikel gewezen op de theoretische implicaties van de keuze van een bepaald analyse-niveau in termen van de vereisten van een analytische model: beschrijving, verklaring en voorspelling (Singer 1969). Het onderscheid van buitenlandse politiek en internationale betrekkingen wordt nu algemeen als arbeidsverdeling aanvaard. Er bestaat onder de beoefenaren van de internationale betrekkingen van verschillende methodologische achtergrond zoals Hoffmann, Burns, Aron, Kaplan, Claude, Rosenau en Morgenthau een consensus dat het object van de studie van de internationale betrekkingen het internationale systeem is.

De theoretische beschouwingen over dit internationale systeem gaan uit van bepaalde, veelal niet-uitgewerkte vóóronderstellingen over de structurele en functionele aspecten van het systeem, d.w.z. van een bepaald model van dat systeem. Zo'n model specificceert de analyse-eenheid en de niveaus van analyse en geeft de wijze aan waarop de eenheden onderling zijn verbonden tot een bepaalde structuur; tenslotte beschrijft het model de functionele relaties tussen de eenheden van het systeem. Het model is het tot zijn essentiële veronderstellingen gereduceerde basispatroon van het internationale systeem dat ten grondslag ligt aan de belangrijkste theorieën en methodologieën van internationale betrekkingen en het legt dus in primitieve vorm de vóóronderstellingen vast met behulp waarvan we het complexe systeem van relaties tussen staten dat ons in de ervaring is gegeven, bestuderen. Dit model fungeert als denkmodel (Bertels en Nauta 1969: 119-123). Daarbij gaat het om begripsmatige constructies die richting geven aan de keuze van het onderzoek en aan de interpretatie van het feitenmateriaal en die een begrijpelijke samenvatting verschaffen van de verschijnselen in de internationale politiek. Het denkmodel heeft drie functies: die van hypothesevorming, van beschrijving en verklaring.

De klassieke vindplaats van het in de internationale betrekkingen vigerende model van het interstatelijk systeem is Wolfers' aanduiding: '... the stage is pre-empted by a set of states, each in full control of all territory, men, and resources within its boundaries. Every state represents a closed, impermeable, and sovereign unit, completely separated from all other states' (Wolfers 1959: 100-101). De relaties tussen deze staten vormen het studiegebied van de internationale betrekkingen.

Op zichzelf zegt zo'n model niet veel over de structurele en functionele relaties tussen de actors; deze zijn vooral geïmpliceerd in de op het model gebaseerde theorieën, zoals de theorie van het machtsevenwicht. Het model leert dat een supranationaal gezag, dat de betrekkingen tussen de staten regelt, ontbreekt: elke staat speelt eigen rechter en omdat elke staat, daartoe aangezet door de bijzondere eigenschappen van de menselijke natuur, uit is op een vergroting van haar macht, vormt het internationale systeem een statenanarchie. Staten zijn voor de bescherming van hun veiligheid in de eerste plaats op zichzelf aangewezen. Daarom worden de relaties tussen de staten in deze natuurtoestand van afwezigheid van een centraal gezag, het onderscheidende kenmerk van het internationale systeem, gekenmerkt door conflict en oorlog (Morgenthau 1960: 31, 33, 38; Aron 1967: 5). Theorieën van internationale betrekkingen die zijn gebaseerd op dit paradigma van staten-anarchie impliceren een oplossing van het veiligheidsdilemma van staten in schema's van machtsevenwicht, collectieve veiligheid en wereldregering. Omdat de relaties tussen staten worden verondersteld te zijn ge-

baseerd op machtsoverwegingen, bestuderen de internationale betrekkingen vooral de relaties van conflict en oorlog. Dit gold zowel voor de vóóroorlogse analyses (Russell 1936: 3-4; Wright 1955: 137) als voor de náoorlogse studies ongeacht het conflict over benadering (Wolfers 1969: 176) of de methode (Masters 1969: 105; Nye and Keohane 1971: 329).

Aan het model van het interstatelijke systeem kan men enkele theoretische uitgangspunten ontleen:

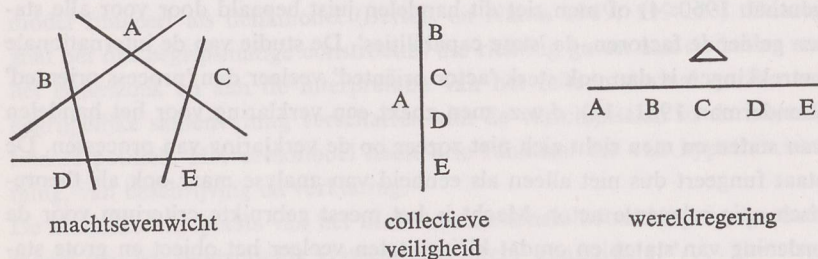
a — theorieën van internationale betrekkingen geven uitsluitend verklaringen voor het handelen van staten. Het terrein van de internationale betrekkingen wordt nog overwegend gedefinieerd als dat van de relaties tussen soevereine staten. Het handelen van staten wordt verklaard in termen van algemeen menselijke eigenschappen zoals Morgenthau's 'power drive' (Morgenthau 1960: 4) of men ziet dit handelen juist bepaald door voor alle staten geldende factoren, de 'state capabilities'. De studie van de internationale betrekkingen is dan ook sterk 'actor oriënted' veeleer dan 'process oriented' (Sonderman 1961: 11), d.w.z. men zoekt een verklaring voor het handelen van staten en men richt zich niet zozeer op de verklaring van processen. De staat fungeert dus niet alleen als eenheid van analyse maar ook als theoretisch enig relevante actor. Macht is het meest gebruikte criterium voor de ordening van staten en omdat kleine staten veeleer het object en grote staten het subject van internationale politiek zijn, is de theorievorming in de internationale betrekkingen geënt op het gedrag van de grote mogendheden;

b — staten worden in dit model verondersteld te zijn duidelijk omschreven, territoriaal bepaalde eenheden waarbinnen het politieke proces zich autonoom, dat is: geïsoleerd van externe invloeden, voltrekt. Dit proces is gebaseerd op een consensus over de binnenlandse spelregels en over de externe politiek van het land en is niet relevant voor de verklaring van internationale politiek;

c — de staatsopvatting die impliciet is aan het model van het interstatelijke systeem heeft veel gemeen met de 19e eeuwse liberale conceptie van de nachtwakestaat. De primaire functie van de staat is pacificatie: intern het zorg dragen voor orde en rust en extern het handhaven van de nationale veiligheid. Daarom ligt in de studie van de internationale betrekkingen de nadruk op de conflictaspecten van de relaties tussen staten. De basis van elk buitenlands beleid is de zorg om de nationale veiligheid;

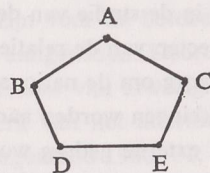
d — de internationale betrekkingen worden aangeduid als de studie van de relaties tussen staten en het externe gedrag wordt verklaard in termen van de stimuli vanuit het systeem. Daardoor krijgt het internationale politieke proces eveneens een autonoom karakter en kan het geheel worden verklaard in termen van de eigen dynamiek van het systeem. De theorie van het machtsevenwicht is hiervan een goed voorbeeld.

De belangrijkste op het model van het interstatelijke systeem gebaseerde theorieën zijn de theorieën van het machtsevenwicht, collectieve veiligheid en wereldregering (Lijphart 1969). Ze vormen in zekere zin logisch en historisch een continuum gebaseerd op een toenemende centralisatie van macht (Claude 1962: 9): het systeem van machtsevenwicht kent geen vast patroon van allianties, maar de meest waarschijnlijke coalitie in het geval van een dreigende of feitelijke verstoring van het evenwicht is 2 vs 3, in het systeem van collectieve veiligheid wordt de potentiële agressor geconfronteerd met een maximale coalitie van staten, terwijl alle staten in het systeem van een wereldregering op gelijke wijze ondergeschikt zijn aan een centraal gezag. Een en ander kan men als volgt voorstellen:

De gemeenschappelijke basis van deze drie schema's wordt gevormd door:

- de gelijkheid en 'onderlinge verwisselbaarheid' van staten, wier buitenlandse beleid wordt gedomineerd door het streven naar 'evenwichtige' verhoudingen;
- het ontbreken van vaste relaties in termen van afhankelijkheid en overheersing;
- de bepaaldheid van de onderlinge relaties door de structuur van het systeem;
- de traditionele voorstelling van het internationale systeem waarop het variaties zijn en die als volgt kan worden weergegeven:

Uit de theorie van het machtsevenwicht blijkt het duidelijkst tot welke gevolgtrekkingen het model leidt waarop de theorie stoelt:

1 – het handelen van staten in de internationale structuur is sterk gedeter-

mineerd. De onderschikking van de individuele voorkeuren aan de dwingende invloed van systeemfactoren komt tot uitdrukking in de opvatting van Wolfers dat 'If it is true that the anarchical multistate system creates a condition of constant danger to national core possessions – specifically, to national survival – and, at the same time, provides frequent opportunity for new acquisitions, the actors can be said to act under external compulsion rather than in accordance with their preferences' (Wolfers 1959: 93). Voor de theorie van het machtsevenwicht geldt dat ze de evenwichtstoestand als het natuurlijke resultaat van de inherente krachten van het internationale systeem postuleert (Morgenthau 1960: 167);

2 – als richtsnoer van het externe handelen veronderstellen de op het model gebaseerde theorieën de aanwezigheid van een qua inhoud relatief constant nationaal belang (Morgenthau 1960: 5; Morgenthau 1962: 58-59) dat wordt bepaald door (i) de pre-occupatie van elke staat ongeacht tijd en plaats met problemen van nationale overleving, (ii) de relatieve constantheid van de internationale omgeving en (iii) het beperkt aantal beleidsopties dat beschikbaar is om belangen na te streven (Robinson 1969: 186). Dit nationale belang draagt zorg voor de continuïteit van het externe beleid, omdat de wijze waarop een land zijn belangen nastreeft vooral wordt bepaald door constante idiosyncratische – en systeemfactoren waarover het nauwelijks controle heeft. De inhoudelijke aspecten van dit nationale belang worden dus overwegend bepaald door de noodzaak van zelfhandhaving in een essentieel competitief systeem: 'All the ideal and material elements which make up that content are subordinated at the very least to those requirements – not susceptible to rapid change – upon which the survival of the nation and the preservation of its identity depend' (Morgenthau 1962: 58). De veronderstelling dat staten handelen in overeenstemming met het nationale belang gaat dus, kort gezegd, uit van het bestaan van een objectief kenbaar nationaal belang a.h.w. boven en buiten de staat, dat zich onweerstaanbaar opdringt aan de subjectieve sympathieën en motieven van de handelende staatslieden;

3 – tenslotte gaat de theorie uit van de veronderstelling dat alle staten, omdat ze op gelijke wijze door het nationale belang zijn gepredisponneerd, op dezelfde wijze zullen reageren op prikkels vanuit het internationale systeem en men concludeert tot een hoge mate van uniformiteit in het gedrag van staten, ongeacht de feitelijk bestaande verschillen (Wolfers 1959: 84; Rosenau 1969 (b): 2). Door vele auteurs wordt dan ook de onveranderlijkheid van het systeem van machtsevenwicht verkondigd, óók in de fase van de ontwikkeling van internationale verhoudingen waarin de nucleaire bewapening van twee grote mogendheden het onderscheidende kenmerk van het internationaal systeem is geworden. Het patroon van internationale relaties

dwingt staten op een bepaalde wijze te handelen. Het eraan ten grondslag liggende model van het interstatelijk systeem is systeem-dominant, wat tot gevolg heeft dat 'one concludes with a highly homogenized image of our nations in the international system' (Singer 1969: 23).

3 – Uit het model van het interstatelijk systeem volgt ook dat wat in politicus binnen de staat gebeurt en wat in de relaties tussen staten voorvalt, afzonderlijk wordt bestudeerd. Deze scheiding wordt op drieërlei wijze gesteund:

- a – door de specialisatie in de wetenschap;
- b – door het werken met ideaal-typische constructies van politieke systemen;
- c – door de preoccupatie met de formeel-juridische aspecten van het onderscheid.

a – De keuze van de staat als meest relevante referentiekader voor de analyse van politieke verschijnselen leidde tot een voor de hand liggende arbeidsverdeling binnen de politieke wetenschap. Er wordt traditioneel een onderscheid gemaakt tussen de studie van de binnenlandse en de studie van de buitenlandse/internationale politiek. De staat als meest dwingende politieke organisatievorm riep een tweevoudige problematiek op: hoe organiseert de staat zich intern tegenover en in relatie met haar onderdanen en hoe gedraagt de staat zich in het internationaal systeem. Deze arbeidsverdeling heeft twee gevolgen gehad: 1 – men ging uit van de veronderstelling dat het politieke proces in beide sferen een autonoom karakter droeg en geheel verklaard kon worden in termen van de eigen dynamiek van het systeem. Men schonk daarom nauwelijks aandacht aan de interactie en wederzijdse doordringing van de twee systemen, en 2 – men ging dit onderscheid ook theoretisch funderen in termen van een principieel onderscheid tussen het politieke proces van beide sferen. De formulering van de anarchie – orde dichotomie als kenmerken van resp. het internationale en het nationale politieke systeem versterkte de veronderstelling van de autonomie van het politieke gebeuren in beide sferen, omdat de dichotomie de verklaring van de processen in overeenkomstige terminologie leek uit te sluiten. Zo vond er weinig bevruchting plaats tussen de beide studiegebieden en de aanspraken voor de studie van de internationale betrekkingen als een zelfstandige discipline berusten dan ook overwegend op bovenstaande argumenten (Sonderman 1961: 9);

b – de theoretische relevantie van de arbeidsverdeling werd nog benadrukt door de formulering van ideaal-typische constructies van het politieke proces in beide systemen in termen van de natuurtoestand van anarchie als kenmerk van het internationale politieke systeem en van het gecentraliseerde milieu als kenmerk van het nationale politieke systeem. Het onderscheidend criterium was de aanwezigheid in het nationale systeem van een overheid,

bekleed met het soevereine gezag en beschikkend over het monopolie van legitieme gezagsuitoefening en geweldstoepassing en de afwezigheid ervan in het internationale systeem (Dulles zoals geciteerd door Alger 1966: 303). Morgenthau heeft het onderscheid als volgt onder woorden gebracht: 'What sets international society apart from other societies is the fact that its strength – political, moral, social – is concentrated in its members, its own weakness being a reflection of that strength' (Morgenthau 1962: 55). De belangrijkste manifestaties van dit verschil zijn dat het internationaal systeem en het nationaal systeem zeer verschillende posities innemen op het independent – interdependent continuum (Waltz 1970: 206; Deutsch 1968: 89) en het verschil in geweldsfrequentie. In de termen van de anarchie – orde dichotomie is het internationale systeem een anarchistische ordening waarin de eigenrichting verantwoordelijk is voor de bijna permanente toestand van oorlog en oorlogsvoorbereiding, slechts getemperd door het machts-evenwicht als een partieel substituut voor een internationale overheid. Daarentegen draagt het politieke proces in het geïntegreerde nationale systeem, gebaseerd op de onderworpenheid van het individu aan het recht, een essentieel vreedzaam karakter (Hoffmann 1965: 13-14; Aron 1967: 5; Morgenthau 1960: 38; Schwarzenberger 1964: 14; Kaplan 1961: 14-16). Het onderscheid tussen de nationale en internationale politiek zoekt men veel meer in de verschillende ordening van beide sferen, dat is: de aan- of afwezigheid van een instantie die beschikt over het monopolie van legitiem gezag, dan in de aard van het politieke proces in beide sferen. De overeenkomst is volgens Morgenthau te herleiden tot de bio-psychische elementen van de menselijke natuur (Morgenthau 1960: 33, 34), terwijl het onderscheid wordt gedefinieerd in termen van de functionele afstand tussen de actors (Rosenau 1971: 211; Sondermann 1961: 9; Milbrath 1967: 231);

c – de veronderstelling van de soevereiniteit van het politieke gezag binnenlands en de bepaaldheid van het externe beleid door overwegingen van nationaal belang en systeemhandhaving zijn een hinderpaal geweest voor de analyse van de interactie en wederzijdse doordringing van nationale en internationale gebeurtenissen. Zo bestaat er veel weerstand om het begrip interventie, dat traditioneel als aanduiding werd gebruikt van alle handelingen die de begrenzings van de territoriale afbakening van politieke processen doorbraken, anders te definiëren dan als externe beïnvloeding van binnenlandse politieke processen, hoewel als zodanig het begrip zijn analytische waarde heeft verloren in een toenemend interdependente wereld. Maar het begrip betekende een inbreuk op de veronderstelde interne soevereiniteit en externe autonomie van de nationale staat en liever dan de verouderde analysekaders van politieke processen aan te passen, beschouwden interventie als een formeel-juridisch afkeurenswaardige handeling, als

een aberratie van het internationale systeem.

Deel II

4 – Nu we de vóóronderstellingen hebben onderzocht van het interstatelijk systeemmodel, zijn we gekomen tot de kern van dit artikel. In de traditionele analyse van de internationale betrekkingen op basis van dit model had de staat een exclusieve plaats als actor én als eenheid van analyse en werd het internationale systeem gezien als een collectiviteit van staten. Onder analyse-eenheid verstaan we het begrip in termen waarvan een gebied geanalyseerd en verklaard wordt en onder actor verstaan we elke handelende eenheid die betrekkingen aangaat met andere eenheden en daartoe de beschikking heeft over bepaalde middelen. De onderscheidende kenmerken van de traditionele benadering waren haar 'state-centric view' en haar 'actor approach', wellicht het best samengevat in Wolfers' frase van 'the state-as-sole-actor approach' (Wolfers 1959: 83).

Dit paradigma van internationale politiek als een systeem van relaties tussen staten lijkt niet alleen in toenemende mate in strijd met onze ervaring van de internationale werkelijkheid, maar wordt tevens als onvoldoende ervaren voor de analyse van die werkelijkheid. De twee begrippen waarin het besef van de ontoereikendheid van de analyse op basis van het interstatelijke model het best tot uitdrukking komt, zijn het 'nucleaire tijdperk' en de 'transnationale maatschappij'. De algemene term waarin de in deze termen geïmpliceerde kwalitatieve verandering van het internationale systeem wordt samengevat is het begrip interdependentie. Morse heeft dit inzicht als volgt geformuleerd: 'Theorists of increased interdependence usually have a global, or, at least, a regional and transnational, perspective. For them interdependence has risen not only because of the possibility of mutual destruction but also because higher levels of transnational exchanges have resulted in the establishment of cross-national political and economic structures' (Morse 1969: 312). Beide genoemde verschijnselen zijn, vergeleken met het internationale systeem, waarvan men het ontstaan gewoonlijk in 1648 dateert, van vrij recente datum. De waterscheiding voor het ontstaan van de transnationale maatschappij legt men bij 1914 voorzover het de exponentiële groei van de internationale contacten en uitwisselingen op velerlei gebied betreft (Nye and Keohane 1971a) terwijl sinds 1945 de nucleaire bewapening van de grote mogendheden voor velen het onderscheidende kenmerk van het internationale systeem is.

Beide gebeurtenissen resulteerden in een kwalitatieve verandering van het internationale systeem en van het karakter van de staat als actor en als analyse-eenheid. Het gaat ons veel meer om de staat als analyse-eenheid van internationale relaties dan om de overlevingskansen van de staat als actor,

die ter discussie zijn gesteld door het systeem van nationale defensie (Boulding 1962) en nieuwe vormen van economische organisatie (Vernon 1967).

De term 'nucleair tijdperk' veronderstelt een kwalitatieve verandering in de aard van de relaties tussen staten vergeleken met de aard van die relaties in het pré-nucleaire tijdperk, welke verandering veroorzaakt zou zijn door de introductie van kernwapens in het internationale systeem. De paradox van de nucleaire bewapening ligt in de contradictie tussen de globale dimensie van de nationale veiligheid door het wereldomspannende bereik van de intercontinentale nucleaire raketten en de feitelijke situatie van nationale besluitvorming in nucleaire problemen. In het huidige systeem zijn niet oorlogen tussen staten de belangrijkste bron van internationaal conflict maar juist de 'spill-over' van interne conflicten over de politieke gezagsstructuur van een land waarbij externe mogendheden betrokken raken (Kende 1971). In de literatuur is een veelvuldig geuite veronderstelling dat het nastreven van doeleinden binnen een staat via invloed op de politieke gezagsstructuur (interventie) een substituut is voor oorlogen in verband met het gevaar van escalatie naar een nucleair conflict.

Relevant voor de onderhavige problematiek is vooral de verschijning van de 'transnationale maatschappij'. De bijzondere manifestatie van de internationale interdependentie in de vorm van de transnationale maatschappij is tot nog toe ontsnapt aan een duidelijke omschrijving die de begrenzings van het begrip aangeeft, de aard van de transacties bepaalt en de handelende eenheden noemt. De transacties van de transnationale maatschappij worden vaak gezien als een uitwisseling van goederen, diensten en kapitaal en de bewegingen van mensen en ideeën; de eenheden die deze transacties initiëren zijn individuen (Aron 1967: 105), 'forces' (Hoffmann 1960: 180), 'social units' (Mendershausen 1969: 253) of 'societal actors' (Kaiser 1971: 793). Het gaat hier dus kennelijk om interacties die niet door de overheid maar door non-gouvernementele actors worden begonnen, maar een duidelijke omschrijving van het soort interacties dat ons voor ogen moet staan, ontbreekt. In overeenstemming met de overwegende trend in de internationale literatuur definieert Kaiser zijn begrip transnationale maatschappij als 'a system of interaction in a specific issue area between societal actors in different national systems' (Kaiser 1971: 802).

Vrij algemeen is het inzicht aanvaard dat de structuur van de transnationale maatschappij een afspiegeling is van de machtsverhoudingen in het internationale systeem en dus eveneens, in haar hiërarchische geleding, een horizontale dimensie (hier vertegenwoordigd door de relaties tussen de rijke, ontwikkelde landen onderling) én een verticale dimensie (hier vertegenwoordigd door de relaties tussen de rijke, ontwikkelde en de arme, onderontwik-

kelde landen) heeft. De literatuur over de transnationale maatschappij gaat voornamelijk over de horizontale dimensie, d.w.z. ze ziet de transnationale maatschappij vooral als een aspect van de relaties tussen de ontwikkelde, geïndustrialiseerde landen.

De erkenning evenwel dat het internationale systeem en de transnationale maatschappij op overeenkomstige wijze zijn gestructureerd, houdt niet noodzakelijk in dat beide ook gekoppeld zijn. Het antwoord op de vraag naar de wijze van koppeling houdt tevens een antwoord in op de vraag naar de politieke dimensie van de transnationale maatschappij. Aron nam, althans ten aanzien van de 19e eeuwse transnationale maatschappij, aan dat ze autonoom was, d.w.z. geen noemenswaardige invloed had op de interstatelijke betrekkingen (Aron 1967: 105). Voorzover traditionele theoretici van internationale betrekkingen transnationale verschijnselen (economisch, sociaal etc.) in overweging nemen, gaan ze uit van de autonomie van beide sferen, waarbij transnationale invloeden veel meer tot omgevingsfactoren worden gereduceerd dan als centrale processen van internationale politiek worden gezien. Recente auteurs lopen nogal uiteen in hun visie op de wijze van koppeling. Volgens Gilpin is de transnationale maatschappij direct afhankelijk van het bijzondere patroon van interstatelijke relaties en georganiseerd in het belang van de dominante staten (Gilpin 1971: 404-413). Kaiser daarentegen ziet de politieke dimensie van de transnationale maatschappij als een afgeleide dimensie (Kaiser 1971: 801, 804). Nye en Keohane gaan aanzienlijk verder in hun analyse. Hoewel ze aanvankelijk de relaties in de transnationale maatschappij reduceren tot omgevingsfactoren waarvan de invloed op de interstatelijke betrekkingen moet worden onderzocht (Nye and Keohane 1971: 337-342), vormen deze relaties later een integraal deel van hun schets van het wereldpolitieke paradigma.

Tenslotte is er de zienswijze van Morse die ook de transnationale relaties ziet in verband met de relaties tussen de westerse ontwikkelde en geïndustrialiseerde landen die overwegend vreedzaam zijn in de betekenis van de afwezigheid van geweldsbedreiging of -toepassing. Omdat de politieke en economische aspecten niet van elkaar te scheiden zijn, vervaagt het onderscheid tussen 'high politics', waarbij het gaat om immateriële zaken als macht, veiligheid en prestige, en 'low politics', waarbij het vooral de materiële belangen van de transnationale maatschappij betreft. Bij Morse zien we dat de verdeling en ruil van economische waarden een centraal aspect van de politieke relaties tussen staten is geworden, zelfs hét centrale aspect: '... the politics of wealth and welfare have overshadowed the politics of power and position, which in the relations among modernized societies are played out in economic terms' (Morse 1970: 378).

De inhoudelijke aspecten van de discussie tussen traditionalisten en trans-

nationalisten vertonen verwantschap met de discussie die onder integratietheoretici wordt gevoerd over de relatie van 'high politics' en 'low politics' in termen van hun continuïteit of discontinuïteit, de betekenis van het 'spill-over' effect van economische naar politieke integratie versus de kracht van de traditionele exogene, internationaal systeem factoren bij integratie en de betekenis van integratiemodellen voor ontwikkelde en onderontwikkelde regio's (Hansen 1968: 242-271). De relaties in het klassieke model van het interstatelijke systeem werden gekenmerkt door de dreiging met of de feitelijke geweldstoepassing, terwijl de relaties in het transnationale systemen overwegend vreedzaam zijn. In het eerste model zijn de doeleinden transcendentiaal (macht, prestige, invloed), in het tweede model zijn er meer empirisch (rijkdom, economische groei).

De meeste auteurs zien het ontstaan van de transnationale maatschappij als een functie van drie elkaar versterkende factoren: de revolutionaire vooruitgang van communicatie- en transportmogelijkheden, het moderniseringsproces door de fenomenale ontwikkeling van de technologie en de enorme groei van de menselijke kennis die niet door één enkele maatschappij kan worden gemonopoliseerd. In deze zin is de transnationale maatschappij een recente verschijningsvorm (vgl. echter Aron 1967: 105; Gilpin 1971: 403-408), en met name een product van de relaties tussen de ontwikkelde, geïndustrialiseerde landen waar deze ontwikkelingen zich hoofdzakelijk voltrokken. Hoewel het begrip geen duidelijke geografische basis behoeft en veeleer functioneel bepaald is, want gerelateerd aan een ontwikkelde, geïndustrialiseerde samenleving waarvan geografisch gescheiden staten deel kunnen uitmaken, zijn er duidelijke geografische begrenzingen. Zo hebben verschillende auteurs erop gewezen dat het begrip vóórderstelt de aanwezigheid van een liberaal-democratische staatsvorm (Nye and Keohane 1971: 728, 738; Galtung 1971: 100) en als zodanig niet alleen t.o.v. de ontwikkelingslanden maar ook t.o.v. de communistische landen sterk beperkt is in geografische zin. Deze geografische begrenzing van de transnationale maatschappij tot de landen van de Noord-Atlantische gebied komt overeen met de geografische dimensies van Deutsch' begrip 'security community', dat is een systeem van relaties tussen staten met een lage verwachting van geweldtoepassing (Deutsch 1957: 5). Deze uitsluitende concentratie op de horizontale dimensie van de transnationale maatschappij (de relaties tussen de ontwikkelde landen) heeft de meeste auteurs doen vergeten dat er ook een belangrijke verticale dimensie is, de relaties tussen rijke en arme landen. Tot de meest spectaculaire verschijningsvormen van de transnationale maatschappij behoort de opkomst van transnationale organisaties (Huntington 1973), internationale non- en intergouvernementele organisaties (resp. Skjelsback 1971; Feld 1971 en Singer and Wallace 1970) en vooral de multinatio-

nale ondernemingen (International Studies Quarterly 1972; The Annals 1972). Hoewel de aanduidingen internationaal, multinationaal en transnationaal (vgl. Huntington 1973: 335-337) erop wijzen dat deze organisaties geen nationale basis hebben, is de Amerikaanse invloed overwegend:

'... the proliferation of transnational operations in recent years was initially and predominantly an American phenomenon... Transnationalism is one of the more important legacies for world politics of two decades of American expansion into world politics' (Huntington 1973: 342).

De ontwikkelingen die hier besproken zijn, hebben de hiërarchische structuur van het internationale systeem die vooral manifest werd met de onafhankelijkheid van de koloniale gebieden en de formalisering van invloedssferen in vaste allianties een nieuwe basis gegeven. Het grote belang dat de nucleaire bewapening en de communicatie- en transportmiddelen kennelijk hebben voor de internationale politiek geeft nieuwe instrumenten van controle aan de landen die ze bezitten en beheersen. De nieuwe vorm waarin deze controle zich voordoet heeft aan de structuur van de globale afhankelijkheidsrelaties niets wezenlijks veranderd. Slechts een verouderd begrippenapparaat, gebaseerd op de veronderstellingen van het interstatelijk model, verhindert ons door te dringen tot de structuur van deze relaties.

Interdependentie is het meest algemene begrip dat wordt gebruikt voor de aanduiding van de samenhang van politieke verschijnselen over de geografische grenzen van de nationale staat heen in een ruimere, regionale of globale, context. Onder deze term kunnen de andere begrippen als interactie, penetratie en convergentie die vergelijkbare verschijnselen aanduiden, worden samengebracht als bijzondere manifestaties van interdependentie. De literatuur is echter een toonbeeld van verwarring over de empirische referenties van het begrip, over de theoretische betekenis ervan en, hoewel het begrip interdependentie een centrale rol speelt in de analyse van vele auteurs, is het opmerkelijk dat nauwelijks pogingen worden gedaan om het te omschrijven. Rosenau meent dat het begrip in wat hij noemt 'across-systems theory' vooral wordt gebruikt 'as the context in which phenomena at one level may be posited as fostering outcomes at another level' (Rosenau 1971a: 7). Morse spreekt van interdependentie als 'goal achievement is contingent upon activities pursued elsewhere' (Morse 1971: 380).

De literatuur wordt beheerst door de discussie over de vraag of er sprake is van afnemende of toenemende interdependentie. In deze discussie staan Deutsch en Waltz, die menen dat de interdependentie in het internationale systeem laag is en verder afneemt en die een kwantitatieve maatstaf hanteren (Deutsch 1968: 87-90; Waltz 1970: 207-220), tegenover Morse en Young die de juistheid van de kwantitatieve gegevens niet in de eerste plaats ontkennen maar vooral de nadruk leggen op de kwalitatieve indicatoren van

interdependentie die zou toenemen (Morse 1969, 1970; Young 1971). In de literatuur wordt echter nauwelijks aandacht besteed aan de veel voorkomende verwarring van twee betekenissen waarin het begrip interdependentie wordt gebruikt, nl. als wederzijdse afhankelijkheid en als eenzijdige afhankelijkheid (dependentie). Beide betekenissen staan tegenover het begrip independent of autonoom. Maar wederzijdse afhankelijkheid en autonomie zijn veeleer alternatieven in een horizontale relatie van eenheden van gelijke grootte of macht, terwijl autonomie en dependentie alternatieven zijn in een verticale relatie van ongelijke eenheden. In het eerste geval is er wederkerigheid op basis van een relatie van nevenschikking, in het tweede geval een eenzijdige relatie van afhankelijkheid op basis van onderschikking. In de literatuur wordt dit onderscheid schromelijk genegeerd. Men gaat theoretisch nog overwegend uit van de relevantie van symmetrische machtsrelaties op basis waarvan de theorie van het machtsevenwicht werd geformuleerd, maar er is weinig theorievorming op basis van de in een machts-hiërarchie geïmpliceerde afhankelijkheidsrelaties.

Deel III

5 — Nu we een aantal begrippen hebben geanalyseerd die veelvuldig worden gebruikt voor de aanduiding van verschijnselen in de internationale werkelijkheid die de veronderstellingen van het model van het interstatelijke systeem doorkruisen, kunnen we ons afvragen in hoeverre er in de literatuur al is gezocht naar theoretische constructies die het tekort van het traditionele model trachten te corrigeren. We kunnen dit het best aan de hand van drie thema's bestuderen: 1 — het thema van de vormgelijkheid. In het oude model werd een kwalitatief verschil verondersteld tussen de politieke ordening binnenslands en tussen staten en voor de analyse ervan waren geheel eigen begrippen noodzakelijk. Niettemin hebben verschillende auteurs, uitgaande van de veronderstelling van een zekere vormgelijkheid, getracht binnenlandse en internationale politiek in dezelfde termen te beschrijven, waarbij echter de gedachte dat politieke processen zich zonder inachtneming van nationale grenzen afspelen kunnen nog afwezig is; 2 — het thema van de interactie. Het inzicht dat er zekere overeenkomsten zijn tussen binnenlandse en internationale politiek betekent niet noodzakelijk dat men ook inziet dat beide processen niet autonoom zijn, maar dat er een wisselwerking tussen beide bestaat die bestudeerd kan worden in termen van interactie en die een geheel nieuw begrippenstelsel vraagt (par. 6); 3 — het thema van nevenschikking en onderschikking. De veronderstelling dat staten in de internationale politiek gelijk en gelijkelijk gemotiveerd zijn zodat theorievorming in de internationale betrekkingen kan plaats vinden op basis van symmetrische relaties van nevenschikking, is door een aantal

auteurs expliciet verlaten door uit te gaan van de ongelijkheid van staten. Zij trachten de structuur van deze asymmetrische relaties theoretisch te verwoorden (par. 7).

De anarchie-orde dichotomie als aanduiding van het onderscheid tussen het internationale en het nationale politieke systeem is gebaseerd op een eenzijdige selectie van oudere en westerse staten. Vele, zo niet de meerderheid, van de jonge en onderontwikkelde staten voldoen niet aan de beschrijving van het geïntegreerde politieke systeem waarin de politiek is gebaseerd op een consensus over de spelregels en evenmin is het internationale systeem een permanente situatie van oorlog en conflict. Dit inzicht dat er geen principieel maar slechts een relatief verschil is tussen het binnenlandse en het internationale gebeuren heeft denkbeelden gestimuleerd dat begrippen ontleend aan de studie van de nationale politiek toegepast en gebruikt zouden kunnen worden voor de analyse van de minder ontwikkelde internationale betrekkingen (Riggs 1961; Narroll 1966; Alger 1966; Masters 1969; Russett 1969).

Het is op zichzelf zeer nuttig in te zien dat bepaalde structurele aspecten van nationale politieke stelsels (zij het primitieve, onderontwikkelde of ontwikkelde stelsels) corresponderen met bepaalde aspecten van het internationale systeem, maar dit inzicht in de isomorfie van politieke systemen is niet hetzelfde als het inzicht in hun wederzijdse interactie. Het erkennen van functionele en structurele parallellen tussen beide systemen betekent niet noodzakelijk dat men ook overtuigd is van de noodzaak van de studie van hun interactie. De veronderstelling van een zeker parallellisme kan zelfs leiden tot de continuering van het onderscheid, want, zoals Hanrieder beoogt, '... the very assumption of parallelism tends to perpetuate the traditional notion that international and domestic systems are conceptual entities with ineradicable *distinct* boundaries, even though the nature of their political processes may be regarded as not fundamentally different' (Hanrieder 1969: 977). Niettemin heeft het inzicht dat bepaalde structurele en functionele aspecten van nationale politieke stelsels hun pendant in het internationale systeem hebben de weg geopend voor de studie van hun interactie omdat het de barrière van de anarchie – orde dichotomie slechtte.

6 – Hoewel de meeste auteurs ondanks hun theoretisch kader wel inzagen dat binnenlandse en internationale gebeurtenissen elkaar beïnvloeden, verhinderde het traditionele model van het interstatelijke systeem de systematische analyse van deze interactie. De erkenning van het grensoverschrijdende karakter van politieke processen, het inzicht dat politieke verschijnselen over de grenzen heen ingrijpen in de andere sfeer, heeft de veronderstelling van de autonomie van politieke processen in hun eigen sfeer aan-

getast. Deze confrontatie met het transnationale karakter van vele politieke processen betekent een principiële uitdaging voor het interstatelijke model. Naast vele andere factoren die het onderscheid van nationale en internationale systemen versterken, was ook het feit dat beide studiegebieden hun eigen terminologie ontwikkelden een barrière voor de analyse van transnationale politieke processen (Rosenau 1969: 8-10). Deze barrière is althans voor een deel geslecht door een reeks van studies waarin het politieke proces in de twee sferen in eenzelfde terminologie werd geanalyseerd. De overlapping van beide sferen, geformuleerd in termen van interactie, interdependentie, penetratie en convergentie voegt een nieuwe dimensie toe aan de studie van politieke verschijnselen en vraagt om een nieuw kader dat de studie van deze verschijnselen mogelijk maakt. Dit betekent echter gezinszins dat het traditionele model irrelevant is geworden voor de theorie van de internationale betrekkingen. Maar dit model kon aan de analyse van grensoverschrijdende processen geen recht doen omdat (a) het slechts de interactie tussen staten relevant achtte, (b) werd uitgegaan van de gedachte van de autonomie van politieke verschijnselen in beide sferen en omdat (c) een kwalitatief verschil werd verondersteld in de politieke ordening van beide sferen.

De ervaring van de toenemende onderlinge afhankelijkheid en wederzijdse penetratie van nationale structuren en processen en de internationale politiek is voorafgegaan aan de systematische analyse van deze problematiek. Rosenau schrijft dat 'As technology shrinks the world and heightens the interdependence of nations, linkage phenomena are too plentiful and too influential to be ignored' (Rosenau 1969: 2). Deze interdependentie uit zich op tweeërlei wijze:

1) door de onderlinge verbondenheid van politieke processen en gebeurtenissen in het nationale en het internationale politieke systeem, door Rosenau verwerkt in zijn analyse van 'linkage politics'; en 2) door de aanwezigheid van transnationale politieke processen die door het hele internationale systeem heen werken en waarvoor Kaiser het begrip 'transnational politics' gebruikt. Deze twee auteurs zijn het vindingrijkst geweest in het ontwerpen van relevante theoretische begrippen voor de analyse van de nieuwe problematiek.

Beide auteurs gaan ervan uit dat het traditionele model van het interstatelijk systeem door de frequente wisselwerking van variabelen in de nationale en internationale sfeer niet meer toereikend is voor de analyse van vele politieke verschijnselen (Rosenau 1971: 308; Kaiser 1971: 794) en dat de staat als eenheid van analyse niet langer adequaat is. Zij stellen de relevantie van het rigoreuze onderscheid tussen het nationale en het internationale systeem aan de orde en benadrukken de continuïteit in plaats van de discon-

tinuïteit van politieke processen.

De basisbegrippen die Rosenau hanteert zijn 'linkage', 'issue area' en 'penetrated political system'. Het arbeidsterrein van Rosenau wordt bepaald door de overlapping van het nationale en internationale systeem en zijn eenheid van analyse is het begrip 'linkage', gedefinieerd als 'any recurrent sequence of behavior that originates in one system and is reacted in another' (Rosenau 1971: 318). Het gaat Rosenau dus om de interactie van de twee theoretische analyseniveaux waaraan Singer's artikel voorbij ging omdat hij slechts de gevolgen behandelde van de keuze voor een van beide niveaux van analyse. Rosenau noemt de studie van de interactie van de niveaux 'across-systems-theorizing' (Rosenau 1971a: 1) en volgens Kaiser vormt deze interactie zelfs de essentie van de wereldpolitiek (Kaiser 1971: 794-5). 'Linkages' verwijzen naar gedragssequenties (processen) die regelmatig, dat is: continu of onderbroken, plaats vinden en een patroon vormen. Hoewel ze theoretisch in elke eenheid — omgeving relatie van belang zijn, gaat het Rosenau vooral om de interactie van variabelen in het nationale en het internationale systeem die lang geïgnoreerd is in theoretische studies door de beslotenheid van de politieke analyse in territoriaal bepaalde structuren, waarbij de relevantie van de geografische afbakening voor de analyse van politieke processen a priori en onbewezen werd aanvaard. 'Linkages' kunnen op verschillende wijze tot stand komen (penetratie, reactie en navolging). Door het penetratieve proces ontstaat een nieuw type politiek systeem naast het nationale en internationale systeem, het geopeneteerde politieke systeem, dat kan worden gezien als de geografische synthese van de interactie van politieke processen in beide systemen. Penetratie geschiedt als niet-nationaal deelnemen aan de waardentoedeling van een politieke gemeenschap. Er ontstaat, gesitueerd binnen de nationale staat, een geopeneteerd politiek systeem als de participatie direct en ter plaatse is, als gezaghebbend en bindend wordt aanvaard en geschiedt tesamen met de leden van het nationale politieke systeem. Nationale systemen zijn steeds ten aanzien van bepaalde zakelijke gebieden ('issue areas') geopeneteerd. Aan het begrip 'issue area' liggen twee gedachten ten grondslag:

- 1 — dat de grenzen van politieke systemen niet noodzakelijk samenvallen met de territoriale afbakening van politieke processen. Wil men politieke processen bestuderen in het kader van relevante politieke structuren, dan moet men ervan uitgaan dat 'The boundaries of political systems are defined by activities and processes, not by legalities' (Rosenau 1971: 127) en
- 2 — dat de aard van de politieke processen, i.c. de wijze van besluitvorming, verschilt naar gelang van de aard van de zakelijke problemen (Rosenau 1971: 133). Het begrip 'issue area' duidt dus de functionele begrenzing aan van de verticale transnationale analyse van politieke verschijnselen die zich

over de grenzen heen voltrekken, zoals onderscheiden van de horizontale analyse op basis van het territoriale criterium. In elk verticaal systeem dat op basis van een relevante typologie van 'issue areas' kan worden onderscheiden (vgl. Rosenau 1971: 145), participeren dus actors wier horizontale affiliaties verschillen.

Hoewel Rosenau's begrippen een belangrijke theoretische innovatie betekenen die de politieke analyse bevrijden van de gebondenheid aan het territoriale criterium, zijn ze in verschillende opzichten nog beperkt:

- a — zijn benadering is taxonomisch veeleer dan theoretisch en zijn begrippen lijken empirisch moeilijk bepaaldbaar, zoals het 'linkage'-begrip dat een duidelijke specificatie naar handelende actoren mist;
- b — politiek is in zijn analyse een autonome sfeer en in zijn werk is nauwelijks een verwijzing te vinden naar de invloed van processen die het traditionele handelingsbereik van staten doorbreken en geïnitieerd worden door non-gouvernementele actoren zoals we die vinden in de analyse van de transnationale maatschappij;
- c — in zijn gehechtheid aan de Eastoniaanse definitie van politiek als gezaghebbende waardentoedeling lijkt Rosenau voorbij te gaan aan het gegeven dat de doorbreking van het traditionele onderscheid tussen het nationale en het internationale systeem óók, en wellicht: vooral, duidt op participatie die dwingend en niet per sé gezaghebbend is;
- d — hoewel de grenzen van politieke systemen worden bepaald door relevante discontinuïteiten in politiek gedrag en niet door de juridische definitie van het staatsgebied, ontwerpt Rosenau geen schema van transnationale politieke systemen.

Kaiser is het eens met de principiële kritiek van Rosenau op het oude model van de internationale politiek en bouwt voort op diens begrippenapparaat. Hij deelt Rosenau's opinie over het centrale belang van de interactie tussen het staat- en het internationaal systeemniveau van analyse voor de studie van de internationale betrekkingen en het opdelen van het politiek proces in 'issue areas' om analytische redenen (Kaiser 1971: 794-5, 803). Maar hij is verder gegaan dan Rosenau in zijn conceptualisering van het belang van de economische transacties voor de studie van de internationale betrekkingen in het begrip transnationale politiek, in de analyse van transnationale systemen en het rekening houden met de invloed van machtsverschillen tussen staten.

In het begrip 'transnationale politiek' tracht Kaiser de betekenis voor de analyse van de internationale betrekkingen van het bestaan van een transnationale maatschappij te vangen. Transnationale politiek vóóronderstelt het bestaan van een transnationale maatschappij waarbinnen de interacties door non-gouvernementele élites aangevraagd worden. Zo'n begrip moet

functioneel opgevat worden, d.i. beperkt tot de zakelijke gebieden die het object zijn van transnationale interactie, en niet geografisch want het omvat niet noodzakelijk de gehele staat noch vormen de betrokken gemeenschappen een geografisch geheel. Kaiser heeft de interactie van het nationale en het internationale systeem in bepaalde 'issue areas' geïllustreerd aan de problematiek van het internationale milieu (Kaiser 1970).

Transnationale politiek kan nu gedefinieerd worden als 'those political processes between national governments (and international organizations) that have been set in motion by interactions within a transnational society (Kaiser 1971: 804). Overheden reageren op die fracties van de transnationale interacties die binnen hun formele jurisdictie vallen maar de repercussies ervan strekken zich uit voorbij de nationale grenzen door de relatief vrije interactie binnen de transnationale maatschappij. Regeringen kunnen nu trachten op driërlei wijze deze gevolgen te beheersen: a – door zuiver nationale unilaterale maatregelen, b – door nationale inkapseling (isolatie) en c – door multinationale regulering, d.i. de coördinatie van hun beleid op permanente basis in de verschillende zakelijke gebieden. Het transnationale karakter van vele politieke processen vormt ook een bedreiging voor de democratische controle van het beleid van nationale overheden (Kaiser 1971a). Op basis nu van het begrip transnationale politiek geeft Kaiser een typologie die uitgaat van machtsverschillen tussen staten.

In deze samenvatting van Kaiser's denkbeelden vallen twee zaken op:

a – de centrale plaats van de staat als actor blijft gehandhaafd; in feite komt zijn betoog erop neer dat de interacties in de transnationale maatschappij voor de internationale betrekkingen slechts relevant zijn voorzover de staat erop reageert. Hij ziet nauwelijks maatschappelijke actoren als zelfstandig optredende politieke eenheden in de wereldpolitiek;

b – hoewel Kaiser's grote verdienste is dat hij de transnationale maatschappij in de analyse van de internationale betrekkingen heeft betrokken, gaat hij nog uit van een zeker dualisme tussen overheid en maatschappij: hij ziet de staat slechts als secundair reagerend op ontwikkelingen in de transnationale maatschappij die door andere maatschappelijke actoren op gang zijn gebracht en niet zelf als participant in die maatschappij opererend.

7 – Een aantal auteurs waarvoor Sunkel, Bodenheimer en Galtung model kunnen staan, heeft getracht door expliciet afstand te doen van de veronderstellingen van het traditionele model inzicht te krijgen in de structurele afhankelijkheidsrelaties die in een hiërarchisch systeem het kenmerk van de internationale betrekkingen zijn (Sunkel 1970; Bodenheimer 1970; Galtung 1971). Zij trachten een theoretische formulering te geven voor het probleem

van de ongelijkheid, onderontwikkeldheid en afhankelijkheid in het internationale systeem. Deze problemen vatten ze samen in termen van de welvaarts kloof tussen de rijke en arme landen en men kan ervan uitgaan dat de arme landen veelmeer het internationaal systeem vanuit dit perspectief beschouwen dan vanuit het veiligheidsaspect dat, althans in hun theoretische analyse van de internationale betrekkingen, de internationale visie van het ontwikkelde deel van de wereld bepaalt. Dit dependentiemodel wordt belangrijker naarmate de Noord-Zuid problematiek van de onderontwikkeling voor de analyse van de internationale verhoudingen relevanter wordt ten opzichte van de Oost-West problematiek. Genoemde auteurs zien de ontwikkeling – onderontwikkeling dichotomie als het beslissende, structureel bepaalde aspect van de internationale systeem.

Zij doen afstand van enkele fundamentele veronderstellingen die steeds aan de analyse van internationale betrekkingen ten grondslag hebben gelegen, t.w. a – de symmetrie van relaties, b – staten als unitaire actors, c – het primaat van de politiek-militaire relaties en de definitie van conflict als fysiek geweld en d – de autonomie van de politieke processen in beide sferen.

a – Als uitgangspunt van analyse dient de machtsongelijkheid van staten en een eenvoudig centrum – periferiemodel van het internationaal systeem (Galtung 1971: 81; Bodenheimer 1970: 124; Sunkel 1970: 646).

Galtung definieert die vorm van internationale dominantierelatie, waarvan de kern wordt gevormd door de belangenharmonie van de centra in de aldus verbonden landen tegenover de periferie in die landen, als imperialisme, dat is: als een technische term die weergeeft een structureel want in het internationale systeem een permanent gegeven aspect van ongelijke machtsverhoudingen. Terwijl bij Galtung imperialisme duidt op een bijzondere vorm van een structurele relatie tussen collectiviteiten – zij het dat hij dit adstrueert aan de ongelijke economische ruilverhoudingen als 'interaction across a gap in processing levels' (Galtung 1971: 91) – heeft het imperialisme begrip bij de andere auteurs de traditionele economische referenties (internationale arbeidsverdeling). Deze economische relaties vormen voor Bodenheimer de hoeksteen van het internationale systeem in zijn totaliteit van economische, politieke, militaire, culturele en sociale relaties en binnen deze economische theorie van het imperialisme is afhankelijkheid 'an indirect means of insuring the maintenance of imperialistic relations without formal political-military control' (Bodenheimer 1970: 128). Imperialisme is voor Galtung veel meer dan een economische, laat staan historische, een structurele, verticale interactierelatie, gebaseerd op de bruggehoofd functie van de élite in het periferieland. Het wordt in stand gehouden door een feodale interactiestructuur waarin de verticale interactierelaties overwegen,

een zekere horizontale interactiestructuur bestaat tussen de centrumlanden die positief, negatief of neutraal kan zijn, de verticale geleidingen van dominantierelaties tussen het centrumland en een of meer periferielanden invloedssferen vormen en waarin tenslotte de horizontale interacties tussen de periferielanden ontbreken (Galtung 1971: 89).

b – Een tweede opmerkelijke aspect van de analyse van deze auteurs is dat ze afstand nemen van het beeld van de staat als unitaire actors in de internationale relaties en de invloed van intern-gepolariseerde politieke verhoudingen in de internationale betrekkingen verdisconteren. Afhankelijkheids- of imperialistische relaties zijn niet slechts een interstatelijke relatie maar een combinatie van inter- en intranationale relaties die een geheel vormen. Galtung definieert imperialisme als een internationale afhankelijkheidsrelatie tussen twee landen, waarvan de kern wordt gevormd door de belangenharmonie tussen de élites in de twee landen en wier geprivilegeerde posities binnen die landen berust op de instandhouding van de afhankelijkheidsrelaties. De structuur van afhankelijkheid bestaat dus uit drie componenten: 1 – de afhankelijkheidsrelatie tussen de staten als eenheid gezien, 2 – de relatie van belangenharmonie tussen de élites in beide landen en 3 – het nagenoeg ontbreken van relaties tussen de periferieën als tegenwicht tegen de élitaire harmonierelaties.

c – Terwijl in de traditionele analyse van de internationale betrekkingen de voor de internationale relaties kenmerkende aspecten vooral worden gedefinieerd in politiek-militaire termen, wordt in de analyse van de genoemde auteurs de internationale positie van de afhankelijke landen vooral bepaald door de economische verhoudingen. Zij zien vooral een structureel conflict-model ten grondslag liggen aan de internationale verhoudingen. In de traditionele analyse had men in het algemeen slechts belangstelling voor het persoonlijke, fysieke geweldaspect. Afhankelijkheid is een structureel bepaalde relatie, waarvan fysieke geweldtoepassing een geperverteerde vorm is. Galtung merkt daarover op dat 'Imperialism is a question of degree, and if it is perfect it is a perfect instrument of structural violence. When it is less than perfect something must be substituted for what is lost in structural violence: direct violence, or at least, the threat of direct violence' (Galtung 1971: 101). Bodenheimer meent dat '... the essence of . . . dependency consists not in occasional military intervention, gunboatdiplomacy, or other forms of physical coercion, but rather in the chronic and for the most part peaceful political-economic hegemony of advanced capitalist nations' (Bodenheimer 1970: 128).

Het inzicht in het bestaan van afhankelijkheidsrelaties en in de structurele bepaaldheid ervan is nu vrij algemeen aanwezig en zou kunnen leiden tot theorieën over andere aspecten als invloedssferen en allianties waaraan

eveneens ongelijke machtsverhoudingen ten grondslag liggen. Zonder een diepgaande analyse van de dominantierelaties blijft de analyse van de conflictmomenten in de internationale betrekkingen onvolledig.

d – Tenslotte verwerpen deze auteurs impliciet de in de traditionele analyse gangbare veronderstelling van de autonomie van de politieke processen in beide sferen. De internationale afhankelijkheidsrelatie berust op de bruggehoofd functie van het centrum in de periferie-landen, dat op zijn beurt voor de interne overheersingsfunctie afhankelijk is van de instandhouding van de internationale afhankelijkheidsrelatie (Galtung 1971: 83, 84; Sunkel 1970: 662-3; Bodenheimer 1970: 127). De functionering van interne en internationale politieke processen bepaalt elkaar dus beslissend. Met name Sunkel's analyse biedt de mogelijkheid van een verbreding van het begrip transnationale maatschappij omdat in zijn defenitie ook de élite van de onderontwikkelde landen daarvan deel uitmaakt (Sunkel 1970: 665-666; vgl. ook Nye and Keohane 1971: 738).

Deel IV

In de hiervoor besproken literatuur werd de horizontale analyse van het internationale systeem geconfronteerd met haar verticale analyse. Het begrippenpaar horizontaal – verticaal werd in twee betekenissen gebruikt, die als zodanig in de tekst gemakkelijk herkenbaar zijn. De begrippen kunnen nl. betrekking hebben op het principe van analyse van politieke processen en op het principe van organisatie van staten in het internationale systeem. Als principe van analyse gaat de traditionele analyse van politieke processen uit van de relevantie van de territoriale afbakening van politieke verschijnselen in binnenlandse en internationale politiek, terwijl de verticale analyse uitgaat van een functionele, zakelijke afbakening van politiek in transnationale 'issue areas'. Als principe van statenordering gaat de horizontale analyse uit van de prioriteit van een op nevenschikking gebaseerde ordening van gelijke staten die naar een evenwichtige ordening zouden streven, terwijl de verticale analyse uitgaat van een op machtsverschillen gebaseerde ordening van ongelijke staten in relaties van onderschikking en dominantie. Uit deze literatuur kunnen we nu de elementen samenvatten die een beeld geven van de veranderde zienswijze ten aanzien van de staat en het internationale systeem in de analyse van de internationale verhoudingen. In deze paragraaf zullen we de veranderingen schetsen in het staatsbegrip, in de volgende paragraaf de gewijzigde opvattingen over het internationale systeem.

In het interstatelijke model speelde de staat analytisch een centrale rol als actor en als eenheid van analyse. De beide functies vielen samen omdat de analyse sterk werd bepaald door de benadering vanuit de staat als actor

en omdat het model in belangrijke mate verondersteld werd de praktijk van het politieke handelen te dekken in de zin dat de voornaamste theoretische attributen van de staat (haar souvereiniteit en territorialiteit) een empirisch aanwijsbare inhoud hadden. De theoretische uitgangspunten die men aan het model van het interstatelijke systeem kan ontleen, worden nu ter discussie gesteld.

De traditionele actor-benadering op basis van de staat als enig relevante actor heeft enige duidelijke tekortkomingen:

1 — de staat ziet zich in de vaststelling en uitvoering van haar beleid geconfronteerd met andere actors die niet territoriaal, dat is: door hun geografische dimensie, bepaald zijn en met wie ze samenspeelt of concurreert om haar doeleinden te bereiken. Er ontstaat daardoor een ingewikkeld patroon van relaties tussen nationale, sub-nationale, transnationale en internationale actors van verschillende orde dat niet overeenstemt met het eenvoudige interstatelijke model (vgl. ook Young 1972: 125-144).

2 — tevens ervaart men dat het internationale systeem verschillende dimensies heeft, gedefinieerd als probleemgebieden, waarbinnen het politieke proces telkens verschillend functioneert omdat de participerende actors verschillen en de besluitvorming verschillend geschiedt. De geografische afbakening van politieke processen wordt voor hun begrip minder belangrijk door het toenemend transnationale karakter ervan. Het internationale systeem omvat méér dan het totaal van de relaties tussen staten omdat politieke processen zich niet alleen tussen staten afspelen maar door vele staten heen plaats grijpen en nationale en internationale politiek elkaar beïnvloeden; tevens zijn andere actors dan alleen de staat relevant zodat ook de interacties in de transnationale maatschappij een integraal deel van de analyse van de internationale betrekkingen uitmaken en niet alleen als 'omgevingsfactoren' kunnen worden aangeduid.

We kunnen een en ander benaderen door een analytische splitsing van functies te maken die traditioneel in de staat werden verenigd. Naarmate de geografische afbakening van politieke processen minder relevant wordt en daarentegen de functionele, verticale afbakening van politieke processen de belangstelling van theoretici wint, verliest de staat als analyse-eenheid van politieke processen aan belang. Dit betekent echter niet dat tevens een uitspraak wordt gedaan over de staat als actor. Dit probleem ligt op een ander niveau en de discussie daarover is nogal verwarrend. Het inzicht dat de staat als analyse-eenheid aan belang verliest, houdt niet noodzakelijk in dat de staat niet langer, nu en in de toekomst, als voornaamste actor gezien kan worden, een conclusie die zo af en toe wel wordt getrokken in profetieën die het einde van de staat voorspellen. Vrij algemeen blijft aanvaard dat de staat de belangrijkste actor is, aanzienlijke overlevingskracht toont en zelfs

nieuwe functies verwerft. Evenmin wordt beweerd dat de actor-benadering in de studie van de internationale betrekkingen niet langer relevant zou zijn; bedoeld wordt slechts dat de 'state as-sole-actor'-benadering niet langer adequaat is om toegang te krijgen tot het hele terrein van de internationale politiek. Om de internationale politiek te analyseren moeten we a.h.w. functionele lijnen door het internationale systeem trekken, d.w.z. probleemgebieden isoleren op basis van voor de politieke analyse relevante criteria, waarbij we om een theorie van de buitenlandse politiek op te stellen het geheel weer vanuit het staatsperspectief kunnen coördineren. De analyse van de buitenlandse politiek van staten blijft zich dus op de actor-behandeling baseren en vanuit het staat-als-actor perspectief geeft de studie van de buitenlandse politiek de horizontale samenhang weer van het optreden van de staat in de verschillende zakelijke gebieden. De betekenis van de verticale analyse is dat het belang van de territoriale afbakening van politieke processen is verminderd en daarmee de relevantie van de actor-benadering. De staat blijft in allerlei opzichten een belangrijke actor, maar het functioneren van territoriale en non-territoriale actors kan alleen worden geanalyseerd in het kader van een zakelijke opsplitsing van internationale betrekkingen.

Indien het geografische bereik van politieke processen een functie is van die factoren (vgl. hierboven blz. 297) die geleid hebben tot het ontstaan van de nucleaire wapeniging en de transnationale maatschappij, dan hebben ze zich ontdaan van de ruimtelijke beperkingen. Onder invloed van de nieuwe technologie lijkt nog slechts één geografische dimensie adequaat voor de analyse van politieke processen, nl. die van het wereldsysteem. Dat geldt zowel voor de militaire als voor de vreedzame aspecten van de menselijke relaties. Ook de mens zelf is, met zijn ideeën, mobieler geworden. Er is hierdoor een onevenwichtigheid ontstaan tussen de geografische dimensie van de staat en de geografische dimensie van de politieke processen die de staat probeert te beheersen. Bij de mogelijke evolutie van de politieke organisatie tot regionale en globale proporties zullen de internationale betrekkingen in strikte zin verdwijnen, maar niet de problemen die de inhoudelijke aspecten ervan vormen.

De verdeling van technologische kennis over het internationale systeem is echter niet evenwichtig. Men zou van de veronderstelling kunnen uitgaan dat zij die over deze technologie de beschikking of controle hebben, daarmee nieuwe instrumenten van beheersing hebben verworven die de plaats innemen van de fysieke controle-ter-plaatse van vroeger. Hoe belangrijk de differentiatie is op basis van de controle over technologische kennis en instrumenten blijkt als men de stellingen onderzoekt dat de relevantie van de staat als politieke eenheid verdwijnt onder invloed van de nucleaire bewape-

ning (vgl. de analyses van Herz 1959 en 1969) en de staat als economische actor het onderspit moet delven tegenover de multinationale ondernemingen. Juist gezien de diepgaande invloed van de nucleaire bewapening moet men een onderscheid maken tussen de landen die over kernwapens beschikken en de niet-kernwapenlanden. Staten verschillen ook zeer sterk in hun vermogen om de economische en politieke invloed van multinationale ondernemingen te manipuleren of aan banden te leggen. De vaak geconstateerde paradox (Morse 1969: 320) dat de kracht, intensiteit en reikwijdte van de beheersingsinstrumenten in handen van nationale overheden groter is dan ooit maar dat hun beschikbaarheid relatief minder wordt door de groeiende interdependentie en bijgevolg verminderde controle, gaat minder op naarmate een staat een hogere plaats in de hiërarchie van staten inneemt. Veeleer is het zo dat deze middelen (kernwapens en multinationale ondernemingen) instrumenten van politieke controle zijn in de handen van hen die ze bezitten.

Het begrip staat vertegenwoordigt in de internationale betrekkingen een abstractie die een grote verscheidenheid van actors verbergt. De veronderstelling van een internationaal systeem van homogene actors is eenvoudig absurd. Juist de heterogeniteit is van beslissend belang voor de analyse. Staten verschillen t.a.v. de traditionele machtscomponenten en naar de fase van ontwikkeling waarin ze verkeren en dit geeft hun een kwalitatief verschillende plaats in de internationale hiërarchie. Niet alleen lijkt een hiërarchische in plaats van een horizontale opvatting ten aanzien van hun externe positie wenselijk, ook de zienswijze ten aanzien van de interne organisatie van de staat lijkt aan een herziening toe. De herwaardering van het traditionele staatsbegrip heeft betrekking op twee factoren:

1 – de staat is geen in zichzelf besloten eenheid die als zodanig externe relaties aangaat, maar ze belichaamt vaak gefractioneerde politieke systemen. Voor een analyse van perspectieven die zich openen wanneer afstand wordt gedaan van de zienswijze van de staat als rationele, unitaire actor voor het besluitvormingsproces leze men Allison (1971). Ten aanzien van de externe functie van de staat, het waarborgen van de nationale veiligheid, wordt ze veelal als gesloten eenheid behandeld omdat overleving als staat een nationaal belang wordt geacht. Maar een staat herbergt ook conflicten van belangen en waarden die 'linkages' creëren met situaties en gebeurtenissen buiten de staat en die dus ontvankelijk zijn voor externe beïnvloeding en manipulatie. De politieke gezagsstructuur van staten is vaak van twijfelachtige legitimiteit en interne conflicten over deze structuur hebben veelal wijdverbreide internationale gevolgen. Deze vormen indicaties voor het bestaan van gepenetreerde systemen, waarvan de begrenzing niet conformeert aan het onderscheid tussen het nationale en internationale

systeem;

2 – de in de internationale betrekkingen gebruikelijke systeem-modellen gaan uit van een eenvoudig overheid-maatschappij dualisme, waarbij beiden autonoom optreden op een kwalitatief verschillend terrein en de internationale betrekkingen worden gereduceerd tot intergouvernementele relaties. De staat heeft echter niet alleen een machtsfunctie, maar treedt ook op als participant in transnationale interacties in het belang van bepaalde of ten detrimente van andere maatschappelijke actors of ze wordt soms door deze bewust gemanipuleerd.

De veranderde zienswijzen ten aanzien van de functie van de staat en de verandering in het staatsbegrip kunnen wellicht samengevat worden in de veronderstelling dat de inhoud van internationale politiek niet alleen bestaat in het streven van staten naar een bepaalde horizontale ordening als eenheden (zoals in de theorieën van machtsevenwicht en collectieve veiligheid werd verondersteld) maar dat staten streven naar het scheppen of in stand houden van een bepaalde hiërarchische ordening die mede is gerealiseerd door het nastreven van doeleinden binnen staten, terwijl ze anderzijds worden geconfronteerd met transnationale invloeden ten aanzien waarvan ze een verschillende positie innemen.

9 – Ook de visie ten aanzien van de structuur van het internationale systeem verandert. Ze wordt niet alleen meer gezien als een systeem van naar onderling evenwicht strevende nationale staten die gelijk en gelijkelijk gemotiveerd zijn in het nastreven van een nationaal belang en van overleving als staat, maar ook als een hiërarchische want op machtsverschillen gebaseerde structuur van afhankelijkheidsrelaties van ongelijke en verschillend gemotiveerde staten, waarvan voor het merendeel geldt dat de materiële middelen ontbreken om zelfstandig voor hun nationale veiligheid zorg te dragen. Dit systeem wordt nog gecompliceerd door het bestaan van een transnationale maatschappij die door eenzelfde structuur wordt gekenmerkt en gekoppeld is aan het hiërarchische internationale systeem. De voornaamste kenmerken van deze zienswijze zijn 1 – het inzicht in de grote machtsongelijkheid van staten, 2 – de asymmetrische relaties tussen de eenheden en 3 – het overwegen van de verticale interactierelaties.

De theoretische beschouwingen op basis van het oude model van het 19e eeuwse interstatelijke systeem gingen ervan uit dat staten relaties van evenwicht nastreefden waarbij externe destabiliserende invloeden werden geëlimineerd door de afbakening van koloniale invloedssferen in de niet-Europese gebieden en de neutralisering van strategisch vitale, kleine staten in Europa. Maar inmiddels zijn de voorwaarden waaronder het internationale systeem functioneert drastisch veranderd doordat de vroegere Euro-

pese grote mogelijkheden aan invloed hebben verloren en de internationale politiek steeds meer wordt bepaald door machtscentra buiten Europa en door het zelfstandig worden van de vroegere koloniale gebieden. Weliswaar bezitten deze nieuwe staten formeel de attributen van onafhankelijkheid, maar ze beschikken nauwelijks over de materiële voorwaarden voor een onafhankelijk bestaan in de traditionele zin omdat ze intern verdeeld en extern afhankelijk zijn. Door deze veranderingen is het internationale systeem globaal geworden in de zin dat haar grenzen samenvallen met die van onze wereld. Het is onjuist om er a priori van uit te gaan dat de oude machtstheorieën hun validiteit behouden hebben en dat politieke eenheden door hun 'staat-zijn' en de 'anarchistische' toestand van het statensysteem a.h.w. gedwongen zouden zijn uniforme gedragsregels te volgen. De betrekkelijke stabiliteit van de politieke relaties aan de top van dat systeem door de invloed van het nucleaire evenwicht en het streven storende factoren te elimineren door maatregelen van crisispreventie en wapenbeheersing heeft geleid tot grotere aandacht voor wat zich beneden dat niveau afspeelt. De formele politieke emancipatie van de niet-Europese gebieden is niet vergezeld gegaan van hun economische en sociale emancipatie, hetgeen tevens hun politieke status in het internationale systeem diepgaand beïnvloedt. De staten aan wier directe politieke controle ze zich hebben onttrokken, hebben hun economische posities vaak behouden ofwel via nieuwe regelingen hersteld waardoor nieuwe controle-instrumenten zijn geschapen. De machtsdifferentiatie die zich onder invloed van de nucleaire bewapening en de bipolaire structuur van het internationale systeem sinds de Tweede Wereldoorlog heeft voltrokken, heeft ook onder de oudere staten nieuwe verhoudingen geschapen.

Door de feitelijke politieke en economische machtsverschillen zijn er gebieden van beperkte politieke souvereiniteit ontstaan: op het noordelijk halfrond allianties en op het zuidelijk halfrond neo-koloniale structuren en invloedssferen. Voor de verklaring van deze internationale betrekkingen is het belang van de horizontale relaties van nevenschikking op het hoogste niveau die het systeem van machtsevenwicht kenmerkt, verminderd; daarentegen is het belang van de verticale relaties van suprematie en onderschikking toegenomen (vgl. recent Spiegel 1972). Oorlog kenmerkt de confrontatie op horizontaal niveau tussen gelijkwaardige partners (Modelski 1971), interventie en neo-koloniale verhoudingen zijn het typische aspect van de verticale relaties van afhankelijkheid tussen ongelijkwaardige partners. De erkenning dat staten in een competitief internationaal systeem streven naar nationale veiligheid en machtsexpansie is minder relevant dan het inzicht dat het overgrote deel der staten daarvoor niet zelf de materiële middelen heeft en hun onafhankelijke status moet compromitteren in

relaties van afhankelijkheid jegens andere staten. Het gedrag van een staat in het internationale systeem wordt méér bepaald door haar plaats in de internationale machtshiërarchie dan door voor alle staten geldende drijfveren en motieven die zijn ontleend aan de theorie van het (Europese) machtsevenwicht.

Een gevolg van de hiërarchische structuur van het internationale systeem is dat de relaties in dit systeem worden gekenmerkt door asymmetrie. Als we het systeem zien als een systeem van besluitvorming, dan betekent de asymmetrie dat er verticale besluitvormingsrelaties ontstaan waaraan staten niet alleen kwantitatief maar vooral ook kwalitatief verschillend deelnemen: de besluiten worden aan de top genomen en zonder adequate inspraak doorgegeven naar de basis. Het gaat hier om alle politiek relevante besluiten, ook en misschien vooral die welke unilateraal of door de doorrijke landen gemonopoliseerde of beheerste internationale organisaties worden genomen en niet van machtspolitieke aard zijn, maar die door de zwakke economische positie van de meerderheid van de staten van grote betekenis is voor hun politieke status. De autonomie die het machtspolitieke element in de buitenlandse politiek aan de top van het internationale systeem wordt verondersteld te hebben, verkeert aan de basis van het systeem in het overwicht van de economische factoren in het buitenlandse beleid van de zwakkere staten.

Tenslotte valt in een hiërarchisch systeem veel méér de nadruk op de verticale relaties van afhankelijkheid dan op de horizontale relaties van interdependentie. In een strikt hiërarchisch systeem zijn slechts verticale en geen horizontale relaties aanwezig; in een pyramide van hiërarchische relaties overheersen de verticale relaties en worden ze minder belangrijk naarmate men lager in de hiërarchie komt. Interdependentie veronderstelt een zekere gelijkheid van macht en komt voor tussen staten die een vergelijkbare positie in de machtshiërarchie innemen. Afhankelijkheid is daarentegen het handelsmerk van de ongelijke machtsrelaties. Elk land heeft verticale relaties van suprematie en onderschikking met staten die beneden en boven hem staan en horizontale relaties met staten die in een vergelijkbare positie verkeren. Naarmate de machtsverschillen groter en talrijker zijn, neemt ook het belang van de verticale verbindingen toe.

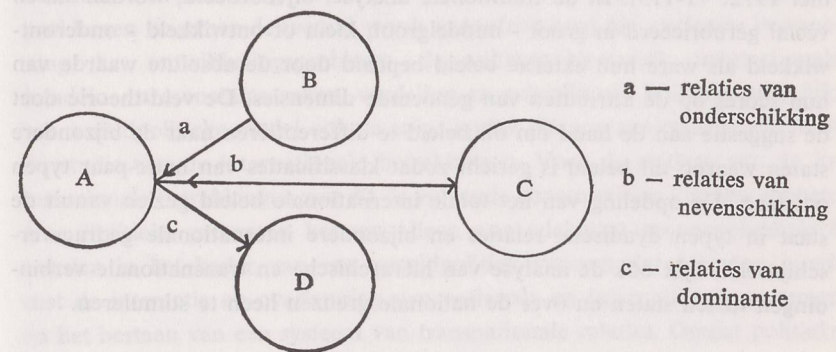
Kenmerkend nu voor de hiërarchische structuur van een internationaal systeem is dat de meeste staten méér of althans belangrijker relaties heeft met staten die hoger staan in de machtshiërarchie dan met staten die een overeenkomstige positie innemen in de machtsstratificatie. Dit geldt méér naarmate een land een lagere plaats in de hiërarchie inneemt. De afbakening van invloedssferen, alliantierelaties en neo-koloniale verhoudingen zijn de belangrijkste mechanismen waardoor staten aan de top van de hiërarchie

stilzwijgend of uitdrukkelijk de van hen afhankelijke landen organiseren. Er is een zekere multilateraliteit aan de top en ook wat lager in de hiërarchie binnen invloedssferen en alliantierelaties, maar in het algemeen overwegen de bilaterale verbindingen voor de afhankelijke landen. Vaak wordt het creëren van verbindingen op horizontaal niveau tegengegaan als bewust instrument om de verticale structuur in stand te houden. Daarentegen worden de horizontale relaties belangrijker naarmate staten een hogere plaats in de hiërarchie innemen en dit geldt met name aan de top waar het belang van de horizontale relaties duidelijk domineert boven de verticale relaties. Machtsvorming op horizontaal niveau aan de basis van elke hiërarchische relatie zou een belangrijke correctie zijn op de overwegende invloed van de verticale relaties. Zulke horizontale machtsvorming is in embryo ook wel aanwezig zoals in de 'Groep van '77' binnen UNCTAD, de OPEC-landen tegenover de afnemende/verwerkende landen en de conferentie van niet-kernwapenlanden tegenover de 'nucleaire club'.

10 — We zien dus terzake van de in de aanhef van dit artikel genoemde problemen van afbakening van het terrein van wetenschap en de keuze van eenheid en niveau van analyse een steeds verder terugdringen van de theoretische relevantie van de staat. De oriëntatie op politieke processen neemt afstand van de institutionele definiëring van internationale politiek als de betrekkingen tussen staten, de ruimtelijke afbakening van politieke processen binnen en tussen staten wordt vervangen door een zakelijke afbakening waarbij territoriale grenzen niet a priori van belang zijn en de relevantie van het onderscheid van de twee analyse-niveaux vermindert door het inzicht dat het juist gaat om die processen waarvan de interactie tussen beide niveaux de essentie vormt. Vanuit dit gezichtspunt zouden de internationale betrekkingen niet langer aanspraak kunnen maken op de status van autonome discipline maar zou veeleer de eenheid van politieke analyse worden hersteld. Terwijl in het traditionele paradigma het object van studie van de internationale betrekkingen (het interstatelijk systeem) werd onderscheiden van de studie van de buitenlandse politiek door het hogere, horizontale analyseniveau van hetzelfde empirische materiaal (handelingen van nationale staten), wordt in deze nieuwe opvatting het studie-object gedefinieerd als het wereldpolitieke systeem, opgesplitst in verticale, zakelijke sferen, terwijl de buitenlandse politiek de horizontale coördinatie bestudeert van het optreden van de staat in de verschillende zakelijke sferen. Het arbeidsterrein van de internationale betrekkingen kan dus niet meer worden gelijk gesteld met het totaal van de externe relaties van staten. Vanzelfsprekend kan de realiteit van een systeem van nationale actors niet ontkend worden. Zowel voor de analyse van internationale betrekkingen

als voor de theorie van de buitenlandse politiek is het belangrijk het systeem van staten te zien niet als een evenwichtige ordening van uniforme staten die gelijkelijk gepreoccupeerd zijn met relaties van nevenschikking, maar als een hiërarchische ordening waarin het externe beleid van staten wordt beïnvloed door de plaats die ze in de hiërarchie innemen en waarin de structurele aspecten mede worden gekenmerkt door relaties van dominantie en afhankelijkheid.

In een hiërarchisch model van het statensysteem is er ook meer aandacht voor de verscheidenheid in het gedrag van staten. Volgens de traditionele opvatting wordt het buitenlandse beleid van staten in belangrijke mate gedetermineerd door relatief constante eigenschappen die volgens dit model de staten of het internationale systeem kenmerken. Het variabele deel van dat beleid wordt bepaald door de staten waarop dat beleid is gericht, omdat men kan veronderstellen dat het externe beleid inhoudelijk verschilt naar gelang van de staat die het object is. De kleinste eenheid waartoe het patroon van internationale relaties kan worden gereduceerd is de bilaterale relatie zodat elk internationaal systeem $\frac{n(n-1)}{2}$ dyadische relaties heeft. In overeenstemming nu met deze hiërarchische visie kunnen de dyadische relaties geklassificeerd worden in a — relaties met staten op een hogere plaats in de hiërarchie, b — relaties met staten die een vergelijkbare positie in de hiërarchie innemen en c — relaties met staten lager in de hiërarchie. De factoren die het externe beleid van staten beïnvloeden, kunnen als volgt worden samengevat:

idiosyncratische —, dyadische —, en systeemfactoren

Waarschijnlijk is een groot deel van deze dyadische relaties van geen belang voor de analyse, terwijl andere relaties zulke patronen als regionale subsystemen, neo-koloniale verhoudingen, allianties en invloedssferen vor-

men. Het beeld van een 'totaal' beleid van staten wordt dus gedifferentieerd naar de actor of het subsysteem waarop het gedrag zich richt. Op deze wijze kan men trachten typen internationaal gedrag te relateren aan de bijzondere kenmerken van typen dyadische relaties, zoals oorlog een gedragsvorm is typerend voor betrekkingen tussen gelijkwaardige partners en interventie vooral voorkomt in hiërarchische dyadische relaties. Daarnaast kan men een differentiatie aanbrengen naar de zakelijke sfeer van de inhoudelijke aspecten van dyadische relaties.

Naast het verschil in de keuze van het analyse-niveau (staat/internationaal systeem versus dyade of natie-paar) lijkt het hiërarchische model ook een andere werkwijze te vereisen voor de verklaring van internationale relaties. Op de analyse-niveaux van het traditionele model zoekt men de oorzaken of bronnen van internationaal gedrag in de structurele kenmerken van het internationale systeem of de idiosyncratische attributen van staten. Voor de staat zijn de steeds terugkerende dimensies (clusters van attributen) waaraan het handelen van staten wordt gerelateerd de economische ontwikkeling, grootte of machtsbasis en de politieke oriëntatie van dat land, voor het internationaal systeem zijn dat eigenschappen als structuur, verdeling en spreiding van macht, ideologische samenstelling. Deze zgn. 'attribuut-theorie' poogt dus het totale externe beleid van staten te verklaren met behulp van eigenschappen van de staat en het internationaal systeem. Relevantier voor het hiërarchische model lijkt de zgn. 'veld-theorie' waarin het internationale beleid van staten wordt gerelateerd aan de relatieve positie van de landen tegenover de object-landen op de relevante dimensies (Rummel 1972: 71-113). In de traditionele analyse, bijvoorbeeld, worden staten veelal gerubriceerd in groot - middelgroot, klein of ontwikkeld - onderontwikkeld als ware hun externe beleid bepaald door de absolute waarde van hun scores op de attributen van genoemde dimensies. De veld-theorie doet de suggestie aan de hand om dit beleid te differentiëren naar de bijzondere staten waarop dit beleid is gericht zodat classificaties van natie-paar typen ontstaan. De opdeling van het totale internationale beleid gezien vanuit de staat in typen dyadische relaties en bijzondere internationale gedragsverschijnselen lijkt ook de analyse van hiërarchische en transnationale verbanden tussen staten en over de nationale grenzen heen te stimuleren.

11 – De herwaardering van het traditionele staatsbegrip en van het traditionele model van het internationale systeem heeft een aantal theoretici gestimuleerd tot het ontwerpen van nieuwe theoretische constructies: Burton's spinnwebmodel, Jenkins' octopusmodel en Nye en Keohane's wereldpolitieke model (Burton 1972; Jenkins 1970 en Nye and Keohane 1971), terwijl verschillende auteurs de introductie verdedigen van het model van een

wereldpolitiek systeem (Morse 1969: 312; Modelski 1972: 10; Harold and Margaret Sprout 1971: 11) als een ruimer model dan en een alternatief voor het interstatelijk model.

Het gaat erom of de benadering waarin de staat in het interstatelijke systeem de centrale functies vervult van actor en analyse-eenheid niet vervangen moet worden door een 'wereldpolitiek' model voor de analyse van politieke processen die zich niet noodzakelijk conformeren aan de geografisch bepaalde staatsgrenzen. De voornaamste kenmerken van deze benadering zijn: 1 – haar wereldpolitieke kader als geografisch ruimst denkbare kader waardoor de suggestie als zou internationale politiek zich slechts binnen de 'ruimtelijke' dimensie van relaties tussen staten afspelen, wordt gecorrigeerd, en

2 – de nadruk op de analyse van politieke processen die zich niet bekommeren om nationale grenzen waardoor niet in de eerste plaats gestreefd wordt naar een begrip van de internationale betrekkingen door een analyse van het gedrag van actoren.

Deze benadering lijkt een aantal evidente voordelen te hebben: ze is in een toenemend interdependente wereld méér in overeenstemming met wat er werkelijk plaats vindt, daardoor is ze theoretisch relevanter en tenslotte vermijdt ze de gevaren van het 'nationalisme' in de studie van de internationale betrekkingen. Dit is vooral veroorzaakt door het overheersen van de Euro-centrische en Amerikaanse zienswijzen in de studie: 'It has thus been the perspective of a controlling center in the network of international relations, which has determined the intellectual interests of the discipline' (Van Benthem van den Berg 1971: 32). Gezien enkele van de meest nijpende problemen waarmee de wereld wordt geconfronteerd (de nucleaire bewapening, het ontwikkelingsprobleem, de milieuproblematiek, internationale handels- en monetaire zaken, verdeling en gebruik van hulpbronnen) lijkt het wereldpolitieke model ook de enige optiek die nog aanvaardbaar is voor de studie van de internationale betrekkingen. Voor de analyse van de internationale betrekkingen zou dit de volgende consequenties kunnen hebben: 1 – Politieke processen kunnen alleen nog adequaat geconceptualiseerd worden in het kader van een wereldpolitiek systeem dat rekening houdt met de interactie en overlapping van nationale en internationale systemen en het bestaan van een systeem van transnationale relaties. Omdat politieke processen zich niet noodzakelijk conformeren aan de ruimtelijke begrenzingen van politieke systemen, is de politieke analyse op deze basis vervangen door een analyse op basis van de verticale, zakelijke opsplitsing van politieke processen. Hoewel verschillende auteurs het begrip 'issue area' van Rosenau hebben overgenomen (Kaiser 1971; Nye en Keohane 1971), heeft alleen Rummel een empirische typologie van deze zakelijke gebieden

opgesteld (Rummel 1972: 100), terwijl Rosenau's eigen typologie erkend arbitrair is (Rosenau 1971: 142);

2 — de ongelijkheid van staten is het uitgangspunt van de analyse die de structurele afhankelijkheidsrelaties tracht te verklaren in een hiërarchische structuur van onderschikking en dominantie, die niet alleen geïnterpreteerd wordt als een internationale relatie van unitaire actors maar ook als een combinatie van intra- en internationale verhoudingen tussen gefragmenteerde politieke systemen;

3 — de internationale betrekkingen worden niet langer bestudeerd uitsluitend in termen van de relaties tussen staten, maar ook de invloed van niet territoriaal gebonden actors wordt beschreven. Het argument dat staten veelal over een overmacht aan militaire en juridische instrumenten beschikken om in laatste instantie en in confrontatie met transnationale krachten en nonterritoriale actors conformiteit af te dwingen, negeert het feit dat relaties van samenwerking en onderhandeling het normale aspect van de wereldpolitieke verhoudingen zijn. Zoals Nye en Keohane opmerken: 'More relevant than "who wins" direct confrontations are the new kinds of bargains, coalitions, and alliances being formed between transnational actors and between these actors and segments of governments and international organizations' (Nye en Keohane 1971:723).

4 — de analyse concentreert zich niet uitsluitend op de conflictaspecten van de relaties tussen staten die gebruik van of dreiging met geweld inhouden (oorlog, bewapening, allianties). De traditionele omschrijving van het studieterrain heeft op tweeërlei wijze uitbreiding ondergaan: enerzijds neemt men nu ook in beschouwing de intrastatelijke stimulansen en gevolgen van politiek handelen dat ook gericht is op het realiseren van doeleinden binnen staten en anderzijds wordt ook het belang erkend van transnationale relaties en structuren die veelal de vorm van samenwerkingsrelaties aannemen. Morse merkt dan ook terecht op dat 'A good theory of international politics must account for the 90 percent plus of humdrum as well as the 10 percent minus of dramatic scenes' (Morse 1969: 313).

Samenvattend, we hebben de vraag aan de orde gesteld of niet de grondslag van de theoretische beschouwingen in de internationale betrekkingen herziening behoeft, of niet de horizontale analyse van de internationale relaties vervangen, althans aangevuld, dient te worden door de verticale analyse. Onder horizontale analyse verstaan we de analyse van politieke verschijnselen op basis van de geografische afbakening van politieke verschijnselen, waarbij de begrenzing van het onderwerp wordt bepaald door het territoriale criterium en een kwalitatief onderscheid wordt verondersteld tussen nationale en internationale politiek. In de horizontale analyse gaan we uit van een systeem van staten wier relaties zijn gebaseerd op neven-

schikking en we zien staten als actors die gelijkelijk gemotiveerd zijn in het nastreven van het nationale belang wat resulteert in een systeem van machts-evenwicht. De analyse van de buitenlandse politiek in zo'n systeem van interstatelijke relaties gaat ervan uit dat de zorg om de nationale veiligheid de basis van elk buitenlands beleid is. Onder de verticale analyse van politieke verschijnselen verstaan we hun analyse op basis van een zakelijke afbakening van politieke processen, waarbij de begrenzing van politieke verschijnselen wordt bepaald door hun indeling volgens probleemgebieden op basis van voor de analyse relevante criteria en waarvan wordt verondersteld dat de besluitvorming en de aard van het politieke proces verschillen. In een verticale analyse gaan we uit van een systeem van staten wier relaties zijn gebaseerd op onderschikking en suprematie en we zien staten en nonterritoriale actors handelen in een context die per probleemgebied verschilt. De analyse van politieke processen in dit systeem gaat uit van de zorg om de instandhouding van het hele systeem.

Literatuur

- Chadwick Alger Comparison of Intranational and International Politics, in: R. Barry Farrell (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics* (Evanston: Northwestern University Press 1966).
- Graham T. Allison *The essence of decision*. Explaining the Cuban missile crisis (Boston: Little, Brown and Co. 1971).
The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 403 September 1972, speciaal nummer over The Multinational Corporation.
- Raymond Aron *Peace and War. A Theory of International Relations* (New York: Praeger 1967).
- P. R. Baehr *De studie van de buitenlandse politiek: toegang tot de internationale betrekkingen* (Meppel: Boom 1970).
- G. van Benthem van den Berg International Relations as a Discipline and Development, in: *Paradigma, Tijdschrift voor Politiek en Politiekologie*, Jaarg. 2-4 (november 1971).
- K. Bertels en D. Nauta *Inleiding tot het modelbegrip* (Bussum: W. de Haan 1969).
- Suzanne J. Bodenheimer Ideology of Developmentalism, in: *Berkeley Journal of Sociology*, vol. XV (1970).
- Kenneth E. Boulding *Conflict and Defense. A general theory* (New York: Harper & Row 1962).
- John W. Burton *World Society* (Cambridge etc.: Cambridge University Press 1972).
- Inis L. Claude, Jr. *Power and International Relations* (New York: Random House 1962).
- Karl W. Deutsch et al. *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1957).
- Karl W. Deutsch The impact of communications upon theory of inter-

- national relations, in: Abdul A. Said (ed.), *Theory of International Relations*. The crisis of relevance (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc. 1968).
- David Easton *A Systems Analysis of Political Life* (New York, etc.: John Wiley & Sons, Inc. 1965).
- Werner Feld Nongovernmental Entities and the International System: A preliminary quantitative overview, in: *Orbis*, vol. XV-3 (Fall 1971).
- Johan Galtung A Structural Theory of Imperialism, in: *Journal of Peace Research* 1971(2).
- Robert Gilpin The Politics of Transnational Economic Relations, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971).
- Colin S. Gray The Arms Race Phenomenon, in: *World Politics*, vol. XXIV-1 (October 1971).
- Wolfram F. Hanrieder Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy, in: *The American Political Science Review*, vol. LXI-4 (1969).
- Roger D. Hansen Regional Integration: Reflections on a Decade of Theoretical Efforts, in: *World Politics*, vol. 21 (1968).
- Pierre Hassner The Nation-State in the Nuclear Age, in: *Survey*, no. 66 (January 1968).
- Robert L. Heilbrunner The Multinational Corporation and the Nation-State, in: *The New York Review of Books*, February 11, 1971.
- John H. Herz *International Politics in the Atomic Age* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1959).
- The Impact of the Technological-Scientific Process on the International System, in: Abdul A. Said (ed.), *Theory of International Relations*. The crisis of relevance (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc. 1968).
- The Territorial State Revisited: Reflections on the Future of the Nation-State, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press rev. ed. 1969).
- Stanley Hoffmann *Contemporary Theories of International Politics* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc. 1960).
- *The State of War*. Essays on the Theory and Practice of International Politics (New York etc.: Frederick A. Praeger 1965).
- Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe, in: *Internationale Spectator*, Jaargang XXI (1967).
- International Organization and the International System, in: *International Organization*, vol. XXIV-3 (Summer 1970).
- Samuel P. Huntington Transnational Organization in World Politics, in:

- World Politics*, vol. XXV-3 (April 1973).
- International Studies Quarterly*, vol. 16-4 (December 1972), speciaal nummer over The Multinational Corporation in World Politics.
- Robin Jenkins *Exploitation*. The world power structure and the inequality of nations (London: MacGibbon and Kee 1970).
- Karl Kaiser The Interaction of Regional Subsystems. Some preliminary notes on recurrent patterns and the role of superpowers, in: *World Politics*, vol. XXI-1 (October 1968).
- Die Umweltkrise und die Zukunft der internationalen Politik, in: *Europa Archiv*, 25. Jahr, Folge 24 (1970).
- Transnational Politics: Toward a theory of multinational politics, in: *International Organization*, vol. XXV-4 (Autumn 1971).
- (a) Transnational Relations as a Threat to the Democratic Process, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971).
- Morton A. Kaplan *System and Process in International Politics*. (New York: John Wiley & Sons 1959).
- Problems of Theory Building and Theory Confirmation in International Politics, in: Klaus Knorr and Sidney Verba (eds.), *The International System*. Theoretical Essays (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1961), blz. 6-24.
- Istvan Kende Twenty-five years of local wars, in: *Journal of Peace Research* 1971(1).
- Klaus Knorr *On the Uses of Military Power in the Nuclear Age* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1966).
- Klaus Knorr and James N. Rosenau Tradition and Science in the Study of International Politics, in: Klaus Knorr and James N. Rosenau (eds.), *Contending Approaches to International Politics* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1969).
- A. Lijphart *Paradigmata in de leer der internationale betrekkingen* (Amsterdam: J. H. de Bussy 1969).
- Roger D. Masters World Politics as a Primitive Political System, in: James N. Rosenau, *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, rev. ed. 1969).
- Charles A. McClelland On the fourth wave: past and future in the study of international systems, in: James N. Rosenau, Vincent Davis, Maurice A. East (eds.), *The analysis of international politics* (New York: The Free Press 1972).
- Horst Mendershausen Transnational Society vs. State Sovereignty, in: *Kyklos* Vol. XXII-2 (1969).
- Lester W. Milbrath Interest Groups and Foreign Policy, in: James N. Rosenau (ed.), *Domestic Sources of Foreign Policy* (New York: The Free Press 1967).
- C. R. Mitchell Civil Strife and the involvement of external parties,

- in: *International Studies Quarterly*, vol. 14-2 (June 1970).
- George Modelski The International Relations of Internal War, in: James N. Rosenau (ed.), *International Aspects of Civil Strife* (Princeton N.J.: Princeton University Press 1964).
- War and the Great Powers, in: *Peace Research Society (International) Papers*, The London Conference, 1971, vol. XVIII (1972).
- (a) *Principles of World Politics* (New York: The Free Press 1972).
- Hans J. Morgenthau *Politics among Nations*. The struggle for power and peace (New York: Alfred A. Knopf 1949; 3rd rev. ed. 1960).
- The Commitments of a Theory of International Politics, in: Hans J. Morgenthau, *Politics in the Twentieth Century*, vol. I: The Decline of Democratic Politics (Chicago: The University of Chicago Press 1962).
- Edward L. Morse The Politics of Interdependence, in: *International Organization*, vol. XXIII-2 (Spring 1969).
- The Transformation of Foreign Policies. Modernization, Interdependence, and Externalization, in: *World Politics*, vol. XXII-3 (April 1970).
- Transnational Economic Processes, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971).
- Robin Murray Internationalization of Capital and the Nation-State, in: *New Left Review*, number 67 (May-June 1971).
- Raoul Narroll Scientific Comparative Politics and International Relations, in: R. Barry Farrell (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics* (Evanston: Northwestern University Press 1966).
- Joseph S. Nye, Jr. and Robert O. Keohane (a) Transnational Relations and World Politics: An Introduction, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971), blz. 329-349.
- (b) Transnational Relations and World Politics: A Conclusion, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971), blz. 721-748.
- Robert L. Pfaltzgraff International Studies in the 1970's, in: *International Studies Quarterly*, vol. 15-1 (March 1970).
- Anatol Rapoport *Fights, Games, and Debates* (Ann Arbor: The University of Michigan Press 1960).
- George W. Rathjens The dynamics of the arms race, in: *Scientific American*, vol. 220-4 (April 1969).
- L. F. Richardson *Statistics of Deadly Quarrels* (Pittsburg/Chicago: The Boxmood Press/Quadrangle Books 1960).
- Fred W. Riggs International Relations as a Prismatic System, in: Klaus Knorr and Sidney Verba (eds.), *The International System*. Theoretical Essays (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1961).

- Thomas W. Robinson National Interests, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, rev. ed. 1969).
- James N. Rosenau Internal War as an International Event, in: James N. Rosenau (ed.), *International Aspects of Civil Strife* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1964).
- Compatibility, Consensus, and an Emerging Political Science of Adaptation, in: *The American Political Science Review*, vol. LXI-2 (June 1967).
- Introduction: Political Science in a Shrinking World, in: James N. Rosenau (ed.), *Linkage Politics*. Essays on the Convergence of National and International Systems (New York: The Free Press 1969).
- James N. Rosenau (b) Toward the Study of National-International Linkages, in: James N. Rosenau (ed.), *Linkage Politics*. Essays on the convergence of national and international systems (New York: The Free Press 1969).
- Foreign Policy as Adaptive Behavior, in: *Comparative Politics*, vol. 2-3 (April 1970).
- *The Scientific Study of Foreign Policy* (New York: The Free Press 1971).
- (a) *Theorizing Across Systems: Linkage Politics Revisited* (A paper prepared for delivery at the 1971 Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago).
- (b) Adaptive Strategies for Research and Practice in Foreign Policy, in: Fred W. Riggs (ed.), *International Studies: Present Status and Future Prospects*, Monograph 12, The American Academy of Political and Social Science (Philadelphia, October 1971).
- Richard S. Rudner *Philosophy of Social Science* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, Inc. 1966).
- R. J. Rummel U.S. Foreign Relations: Conflict, Cooperation, and Attribute Distances, in: Bruce M. Russett (ed.), *Peace War, and Numbers* (Beverly Hills & London: Sage Publications 1972).
- Frank M. Russell *Theories of International Relations* (New York-London: Appleton-Century-Crofts, Inc. 1936).
- Bruce M. Russett Toward a Model of Comparative International Politics, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, rev. ed. 1969).
- George Schwarzenberger *Power Politics*. A Study of World Society (London: Stevens & Sons, Ltd. 1964).
- Dieter Senghaas *Rüstung und Militarismus* (Frankfurt: Suhrkamp Verlag 1972).
- J. David Singer The Level-of-Analysis Problem in International Relations, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, (New York: The Free Press

- rev.ed. 1969).
- J. David Singer and Michael Wallace Intergovernmental organization and the preservation of peace, 1816-1964. Some bivariate relationships, in: *International Organization*, vol. XXIV-3 (Summer 1970).
- Kjell Skjellsbaek The growth of international nongovernmental organization in the twentieth century, in: *International Organization*, vol. XXV-3 (Summer 1971).
- Fred A. Sondermann The Linkage between Foreign Policy and International Politics, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, 1961).
- Steven L. Spiegel *Dominance and Diversity*. The international hierarchy (Boston: Little, Brown and Company 1972).
- Harold and Margaret Sprout *Toward a Politics of the Planet Earth* (New York etc.: Van Nostrand Reinhold Company 1971).
- Susan Strange International Economics and International Relations. A case of mutual neglect, in: *International Affairs*, vol. 46-2 (April 1970).
- Oswaldo Sunkel Integration capitaliste transnationale et desintegration nationale en Amerique Latine, in: *Politique Etrangere*, 35e année - 2 (1970).
- Raymond Vernon Multinational Enterprise and National Sovereignty, in: *Harvard Business Review*, vol. 45-2 (March-April 1967).
- -- *Multinational Enterprise and National Security*. Adelphi Paper No. 74 (London: The Institute for Strategic Studies 1971).
- Kenneth N. Waltz The myth of national interdependence, in: Charles P. Kindleberger (ed.), *The International Corporation*. A Symposium (Cambridge and London: The M.I.T. Press 1970).
- Arnold Wolfers The actors in international politics, in: William T. R. Fox (ed.), *Theoretical Aspects of International Relations* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press 1959).
- -- The Pole of Power and the Pole of Indifference, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, rev. ed. 1969).
- Quincy Wright *The Study of International Relations* (New York: Appleton-Century-Crofts, Inc. 1955).
- -- *A Study of War* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2nd ed. 1965).
- Oran R. Young Interdependencies in World Politics, in: *International Journal*, vol. 24-4 (Autumn 1969).
- Oran R. Young The actors in world politics, in: James N. Rosenau, Vincent Davis, Maurice A. East (eds.), *The analysis of international politics* (New York: The Free Press).

Politikologie studeren?

door W. Kok

Het wereldje der politikologen is door verschillende gebeurtenissen het afgelopen jaar nadrukkelijk in het nieuws geweest.

Het begon allemaal in Amsterdam met de zaak 'Daudt'. Professor Daudt en vijf van zijn medewerkers meenden slechts door een opschorting van hun onderwijs te kunnen verzekeren dat het vak politikologie, zoals zij dat zagen, een eigen zelfstandige plaats zou behouden temidden van de overige sociale wetenschappen en een hoofdfunctie zou kunnen krijgen binnen de subfaculteit.

De raad en het bestuur van de subfaculteit stelden daar tegenover dat de politikologie zich dient bezig te houden met de bestudering van politieke verschijnselen en dat derhalve de diverse sociale wetenschappen, voorzover ze zich met de bestudering van deze politieke verschijnselen bezig houden, vallen onder het begrip politikologie en dus een plaats in de subfaculteit moeten hebben. De nieuwsmedia hebben weliswaar aan deze zaak zeer ruime bekendheid gegeven, maar toch mag betwijfeld worden, of aan de geïnteresseerde buitenstaander echt duidelijk is geworden, waar de strijd nu eigenlijk over gaat. Waarschijnlijk is niet veel meer blijven hangen dan de NRC-kop 'politikologen ruziën verder!'

Nauwelijks drie maanden later was het raak in Nijmegen.

Hier verzette professor Hoogerwerf zich tegen de voorgestelde benoeming van de heer Reinalda tot wetenschappelijk medewerker. Evenals in Amsterdam lijkt het ook hier moeilijk voor de niet-direct betrokkenen om uit de wir-war van elkaar tegensprekende uitlatingen te achterhalen, wie er nu gelijk heeft.

Toch kan deze informatie, verwrongen of niet, van eminent belang zijn voor één speciale groep en wel voor de aankomende studenten. Zij immers moeten beslissen of zij überhaupt politikologie willen gaan studeren en zo ja, waar ze dat willen gaan doen.

Het lijkt niet onmogelijk, dat de berichtgeving over bovengenoemde kwesties bij een dergelijke keuze een (belangrijke) rol speelt. Immers uit enquêtes die gedurende de laatste 3 jaar onder 1e jaars politicologen aan de Universiteit van Amsterdam gehouden werden bleek dat bijna de helft de informatie over de studie kreeg uit allerlei vormen van publicaties. De voornaamste en doorslaggevende informatiebron vormden echter andere studenten aan de F.S.W.-A. Helaas zijn de redenen van hen die overwogen hebben politikologie te gaan studeren maar er bij nader inzien toch van afgezien hebben, moeilijk te achterhalen. We kunnen wél een redelijk goed inzicht krijgen in de diverse redenen, die mensen ertoe brengen om, wanneer zij eenmaal besloten hebben politikologie te gaan studeren, dit aan een bepaalde universiteit te doen. Evenals vorig jaar immers is door de minister een plaatsingscommissie voor politikologie ingesteld. Via een centrale vooraanmelding